

SIEĆ I DZIAŁALNOŚĆ BRACTW KOŚCIELNYCH W PREPOZYTURZE TARNOWSKIEJ DO ROKU 1772

Poszukiwanie nowych form działalności świeckich w Kościele, charakterystyczne dla naszych czasów, skłania do przyjrzenia się aktywności laikatu w wiekach minionych. Aktywność ta posiadała zasadniczo charakter zorganizowany i łączyła się z działalnością kościelnych stowarzyszeń świeckich. Ważne miejsce wśród nich zajmowały bractwa kościelne, określane w źródłach terminami „fraternitas”, „confraternitas”. Były to stowarzyszenia wiernych o charakterze religijnym, erygowane przez władzę kościelną i pozostające pod jej zwierzchnością jako stała fundacja, która miała osobowość prawną, własny zarząd oraz statuty regulujące jej strukturę, charakter i cele¹. Zagadnienie bractw kościelnych w Polsce pojawiało się w ostatnich czasach dość często w różnych publikacjach naukowych. Wśród nich należy wymienić rozprawę B. Kumora na temat kościelnych stowarzyszeń świeckich na ziemiach polskich w epoce przedrozbiorowej², pracę K. Kuźmak o dziejach Bractwa NMP Wspomożycielki na ziemiach polskich³, oraz dokonane przez tę samą autorkę syntetyczne opracowanie hasła o bractwach w *Encyklopedii Katolickiej*⁴. Tematykę bractw podejmowała także H. Zaremska, pisząc o bractwach w średniowiecznym Krakowie⁵, oraz H. Borcz w artykule o bractwach religijnych w diecezji przemyskiej⁶.

¹ K. Kuźmak, *Bractwa kościelne*, w: *Encyklopedia katolicka* t. 2 Lublin 1976 kol. 1013.

² B. Kumor, *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, w: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, t. 1 Lublin 1969 s. 503—545.

³ K. Kuźmak, *Bractwo Matki Bożej — Wspomożycielki Chrześcijan na ziemiach polskich w XVIII w.*, Rzym 1973.

⁴ K. Kuźmak, *Bractwa kościelne*, kol. 1013—1020.

⁵ H. Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie. Studium form społecznych życia religijnego*, Wrocław 1977.

⁶ H. Borcz, *Bractwa religijne w kościołach parafialnych diecezji przemyskiej w okresie przedrozbiorowym*, RTK 28: 1981 z. 4 s. 77—90.

Mimo stosunkowo obszernej literatury przedmiotu, zagadnienie bractw może zostać w pełni wyjaśnione dopiero w oparciu o źródła archiwalne. Podstawowe znaczenie wśród nich mają protokoły wizytacji kanonicznych przeprowadzonych w parafiach, zachowane sporadycznie dokumenty erekcyjne poszczególnych bractw oraz księgi brackie, a także informacje zawarte w aktach kancelarii biskupiej i w archiwach stosownych oficjalatów. Godne uwagi są także archiwa zakonne, ponieważ dokumentują działalność bractw przy klasztorach.

W oparciu o tak zróżnicowane archiwalia, pochodzące ze zbiorów Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie, Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, a także szeregu archiwów parafialnych, opracowano zagadnienie bractw kościelnych w prepozyturze tarnowskiej. W celu całościowego omówienia problemu podano niezbędne informacje dotyczące podstaw prawnych i materialnych bractw oraz ich wewnętrznej organizacji i członków, jednakże szczególną uwagę zwrócono na sieć i działalność bractw, co podkreślono już w tytule opracowania.

1 Podstawy prawne i materialne bractw

Do Soboru Trydenckiego bractwa kościelne rozwijały się spon-tanicznie, i nie kierowały się stałymi normami prawnymi, ponieważ nie było żadnych konkretnych decyzji w sprawie bractw. Sobór Trydencki w czasie XXIII sesji uznał bractwa kościelne za osobę moralną, a co za tym idzie, wziął je w opiekę prawną, zezwolił na posiadanie własnych, niezależnych od proboszczów i parafii funduszy i majątków. Bractwa mogły swobodnie przyjmować i nabywać nowe dobra zarówno ruchome jak i nieruchome oraz rozporządzać nimi zgodnie z celami bractwa. Dotyczyło to także dóbr duchowych, przywilejów i odpustów, które bractwa mogły zyskiwać dla swych członków. Równocześnie Sobór podporządkował bractwa władzy ordynariusza, przekazując mu wyłączną władzę ich erygowania i wizytowania⁷. Dalsze rozporządzenia w sprawie bractw kościelnych wydał papież Klemens VIII dn. 7 grudnia 1604 r. w bulli *Quecumque a Sede Apostolica*. Papież zabraniał erygowania w jednym miejscu kilku bractw tego samego rodzaju lub o podobnych celach. Zakony zaś zobowiązał do uzyskiwania zgody ordynariusza na erekcję bractw przy kościołach parafialnych. Uregulował także sprawę spowiedników bract-

⁷ *Sacrosancti Oecumenici et generalis Concilii Tridentini Paolo III, Julio III et Pio IV Pontificibus Maximis celebrati canones et decreta*, Editio W. Smets, Bilfeldiae 1858 s. 119—120.

kich oraz podporządkował nadzorowi biskupów pozyskiwanie dóbr materialnych przez bractwa⁸. Zalecenia konstytucji klementyńskiej były w następnych wiekach uzupełniane przepisami w kwestiach szczegółowych, np. zależności pomiędzy bractwami a parafią oraz zasad współdziałania pomiędzy proboszczem parafii i promotorem bractwa⁹.

Echem rozporządzeń Soboru i papieży były decyzje synodów diecezjalnych i biskupów. Dla diecezji krakowskiej fundamentalne znaczenie posiadał synod bpa Marcina Szyszkowskiego z 1621 r., na którym dokonano recepcji uchwał Soboru Trydenckiego na grunt prawodawstwa diecezjalnego. Synod ten podał szereg rozporządzeń dotyczących bractw i nakreślił podstawy prawne ich działalności obowiązujące w całym okresie przedrozbiorowym. W celu jednolitego i ostatecznego rozwiązania problemów i nadużyć stwierdzonych przez delegatów biskupa podczas wizytacji, zwłaszcza w bractwach istniejących przy kościołach zakonnych, synod zniósł wszystkie bractwa wraz z ich przywilejami, uprawnieniami i odpustami, jeżeli powstały przed Soborem Trydenckim i konstytucją Klemensa VIII. Wyjątek stanowiły te bractwa, które posiadały autentyczny dokument erekcyjny wydany lub zatwierdzony przez bpa A. Szyszkowskiego albo jego poprzedników. Synod postanowił jednak, aby i te bractwa okazały w najbliższym czasie w kancelarii biskupiej stosowne dokumenty w celu ponownego zatwierdzenia. Bractwa istniejące w Krakowie miały to uczynić w ciągu ośmiu dni od wydania dokumentu synodalnego, zaś bractwa istniejące poza Krakowem w ciągu sześćdziesięciu dni od publikacji postanowień synodalnych. W tym okresie biskup i jego delegaci zatwierdzali posiadane, autentyczne akty erekcji, natomiast po upływie ustalonego terminu traciły charakter bractw kanonicznie erygowanych. W treści postanowień synodu odnośnie bractw podjęto decyzje konstytucji *Quecumque* — dotyczące bractw propagowanych przez zakony, sposobu pomnażania majątku brackiego i spowiedników brackich. Wiele miejsca poświęcono omówieniu życia członków bractw oraz zagadnieniu precedencji w przypadku istnienia wielu bractw przy jednej świątyni¹⁰. W okresie późniejszym do sprawy bractw w diecezji kra-

⁸ *Bullarium privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio* — opera et studio Caroli Coquelines, Tomus V, Pars 3 ab anno XII Clementis VIII usque ad annum VI Pauli V, scilicet ab anno 1603 usque ad 1610, Romae 1753 s. 85—88.

⁹ *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu Decreta, Instructiones, rescripta pro Apostolici missionibus*, vol. I Anni 1622—1866, Romae 1907 s. 88—90.

¹⁰ *Reformationes generales ad clerum populum dioecesis Cracoviensis pertinentes ab Illo et Rev. D. Martino Szyszkowski Dei et Apostolice Sedis gratia episcopo Cracoviensis duce Severiensis in synodo*

kowskiej powrócił bp Kazimierz Łubieński podczas synodu w 1711 r. i bp Jan Aleksander Lipski w liście pasterskim z 1737 r. Wydane przez nich rozporządzenia dotyczyły samorządu bractw, organizacji nabożeństw, a także dokumentowania działalności bractw przez prowadzenie stosownych ksiąg¹¹.

Rozporządzenia Stolicy Apostolskiej i władz diecezjalnych znajdowały swoje odzwierciedlenie w wydawanych dokumentach erekcyjnych. Dokumenty te wydawał biskup, z zachowaniem postanowień konstytucji Klemensa VIII. Jedynie w określonych przypadkach, na mocy specjalnych uprawnień udzielonych przez Stolicę Apostolską, mogli to czynić przełożeni generalni zakonów¹². Dokument erekcyjny określał na czyją prośbę dokonano erekcji bractwa, kto i w jakiej parafii bractwo erygował, jakie przywileje i łaski mogli uzyskiwać stowarzyszeni. Akt erekcji zawierał także szereg wskazówek dla kapelana odnośnie przyjmowania do bractwa i opieki duszpasterskiej nad braćmi, a także zalecenia dotyczące przeznaczenia na użytek bractwa kaplicy, ołtarza lub obrazu¹³.

Niepisany warunek erygowania bractwa było zapewnienie mu określonych podstaw materialnych. Analiza sposobu i okoliczności powstawania bractw kościelnych w prepozyturze tarnowskiej pozwala stwierdzić, że bractwa były erygowane lub wprowadzane w większości przypadków dopiero wtedy, gdy znalazł się ofiarodawca zapisujący na rzecz bractwa albo na rzecz promotora bractwa pewną sumę pieniężną zapewniającą stały dochód i niezależność materialną. Fundatorami byli najczęściej bogaci właściciele ziemscy i dziedzice wsi, którzy przeznaczali na potrzeby bractwa pewne sumy pieniężne albo za swojego życia albo w testamencie. Bractwa zyskiwały różne fundacje i dochody także w czasie swojej działalności, niemniej jednak ten pierwszy fundator był najważniejszy, ponieważ dzięki niemu wszczytano starania o kanoniczną erekcję bractwa.

W świetle zachowanych dokumentów można wskazać dwa spo-

diocesana sancitae et promulgatae anno 1621, die decima Februarii, Cracoviae 1621 cap. 48 s. 140—147.

¹¹ *Synodus dioecesis ab Illo ac Rev. DD Casimiro a Lubna Łubieński Dei et Apostolice Sedis gratia episcopo Cracoviensis duce Severiensis celebrata Cracoviae in ecclesia archipraesbiterali anno Domini 1711 die sexta mensis Octobris ac duobus diebus sequentibus Typis Francisci Cezary S.R.M. Ill ac Rev. D. episcopi Cracoviensis ducis Severiae necnon Scholarum Novodvorscianum ordinarii typographi, Cracoviae 1711 s. 30; Joannes Alexander Divina Miseratione S.R.E. Presbiter Cardinalis Lipski episcopus Cracoviensis, dux Severiae epistola ... (20. I. 1733), Cracoviae 1737.*

¹² W. Bochnak, *Religijne stowarzyszenia i bractwa katolików świeckich w diecezji wrocławskiej od XVI w. do 1810 r.*, Wrocław 1983 s. 125—127.

soby ofiarowania dóbr bractwom. Pierwszy to uposażenie prebendarzy, kapelanów i promotorów bractw, a drugi to przeznaczenie określonych dóbr materialnych na rzecz samych bractw. Na uposażenie beneficjantów związanych z bractwami składały się zwykle określone sumy pieniężne lub czynsze od nich, rzadziej zapisy ziemi i dziesięciny z niej albo inne źródła dochodu. Stosunkowo różnorodne było np. uposażenie prebendarza Bractwa Szkaplerza Św. w Szywnaldzie. Składało się na nie 980 fl. pol. rocznego czynszu od sumy 14 000 fl. pol. przeznaczonej na ten cel przez ks. Andrzeja Sławika i zabezpieczonej w latach 1652—1653 na dobrach Prędy i Pogórzyce, a ostatecznie powierzono Janowi Stanisławowi Korycińskiemu i zabezpieczonej w 1659 r. na jego ogrodzie w Krakowie; do tego uposażenia należała również działka budowlana przylegająca do kościoła parafialnego, a także dwóch kmieci — zapis hrabiny Katarzyny Zamoyskiej i jej syna Jana, uczyniony dn. 13 sierpnia 1659 r.¹⁴

Fundacje dokonywane bezpośrednio na rzecz bractw były mniej bogate i efektywne, ale z pewnością bardziej zróżnicowane. Oprócz czynszów od sum zapisanych na określonych dobrach ofiarowywano bractwom pola uprawne, ogrody, a nawet inwentarz żywy. Charakter tych ostatnich zapisów warunkował fakt, że większość bractw istniała przy parafiach wiejskich. Tak na przykład bractwo św. Józefa w Luszowicach otrzymało na mocy fundacji Franciszka Tarło z 1714 r. 70 fl. pol. na rzeczy konieczne dla działalności bractwa¹⁵. Bractwo Aniołów Stróżów w Porębie Radlnej otrzymało dn. 23 listopada 1711 r. od księcia A. D. Lubomirskiego rolę zwaną „Nosakowską” i „Kaczmarzewską”, a także zwolnienie od wszystkich danin należnych księciu Lubomirskiemu z tych pól¹⁶. Bractwo Szkaplerzne w Szywnaldzie otrzymało od wójta i gromady w dniu 28 września 1723 r. 20 krów, które powierzono odpowiednim gospodarzom, dawały bractwu roczny dochód w wysokości 41 fl. pol. 10 gr.¹⁷ Źródłem dochodu dla bractw były także jednorazowe darowizny, jałmużny i ofiary wrzucane do skarbon, a także opłaty uiszczane przez członków bractwa w związku ze wstąpieniem w szeregi stowarzyszonych.

¹³ T. M. Leikes, *Rosa aurea de Sacratissimo B.M.V. Rosario eiusque Venerabili Canfraternitate*, Dulmen in Guestfalia 1886 s. 131.

¹⁴ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (ArKr) *Acta Episcopalis* (dalej: AEp) 59 (1658—1659) k. 279—292.

¹⁵ Archiwum Parafialne (dalej: APL) w Luszowicach, *Documenta Ecclesiae Parochialis Luszovicensis*, nr 4.

¹⁶ Archiwum Diecezjalne w Tarnowie (dalej: ArTw) fascykul (cyt. fasc.) Poręba Radlna, Dokument fundacyjny z 1711 r.

¹⁷ ArTw fasc. Szywnald, *Conspectus Fundatorum Missarum ac Devotionum penes ecclesiae parochialis Szywnald*, nr 5.

Elementem uposażenia bractw były wreszcie wymieniane w inwentarzach krzyże procesjonalne, feretrony używane podczas procesji, chorągwie, kapy brackie, laski, skarby, skrzynie brackie, skrzynie na dokumenty i jałmużny, dyscypliny, księgi i modlitewniki brackie. Dostatnio i gustownie uposażano również kaplice i ołtarze brackie¹⁸. Zachowane źródła wskazują jednak, że uposażenie bractw w prepozyturze tarnowskiej nie było jednakowe i oprócz bractw dostatnio uposażonych istniały bractwa uposażone ubogo, a nawet takie, które nie miały żadnych stałych źródeł dochodu¹⁹.

2 Rozwój sieci bractw w prepozyturze tarnowskiej

Powstanie prepozytury tarnowskiej było związane z centralistyczną polityką wielkiej własności ziemskiej, skupiającej w swych rękach duży kompleks dóbr wokół Tarnowa. Dnia 17 kwietnia 1400 r. biskup krakowski Piotr Wysz utworzył na prośbę Jana Tarnowskiego, wojewody sandomierskiego, kolegiatę przy kościele Narodzenia NMP w Tarnowie, a prepozytowi tarnowskiej kapituły kolegiackiej nadał szerokie uprawnienia jurysdykcyjne kosztem archidiacona krakowskiego. Dopiero jednak bp krakowski Wojciech Jastrzębiec dn. 9 maja 1416 r. utworzył nowy okręg administracyjny w diecezji — prepozyturę tarnowską, zwiększając zakres kompetencji sądowniczych prepozyta kapituły tarnowskiej oraz udzielając mu prawa przeprowadzania wizytacji w sześciu parafiach dekanatu tarnowskiego: Lisia Góra, Łękawica, Poręba Radlna, Skrzyszów, Szynwałd, Zalasowa. W wiekach na-

¹⁸ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 95—98, 132—133; Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie (dalej: ArKapKr) *Acta visitationis* nr 49 (1669) k. 37; F. Herzig, *Katedra, niegdyś kolegiata w Tarnowie 1400—1900*, Tarnów 1900 s. 59—60.

¹⁹ Do bractw stosunkowo dobrze uposażonych można zaliczyć: bractwa Różańcowe w Dąbrowie Tarnowskiej, Lisiej Górze, Ryglicach, Tuchowie, Zbylitowskiej Górze, Zassowie, bractwo Bożego Ciała w kolegiacie tarnowskiej, bractwa Trójcy Św. w Jurkowie i Ryglicach, bractwo Serca Pana Jezusa w Piotrkowicach, bractwo Szkaplerzne w Szynwałdzie, bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP w Tarnowie, Tuchowie i Piotrkowicach, bractwa św. Anny i św. Franciszka przy kościele Bernardynów w Tarnowie, bractwo św. Józefa w Luszwicach. Mniej dostatnio były uposażone: bractwo Bożego Ciała w Tuchowie, bractwa Szkaplerzne i św. Anny przy kolegiacie tarnowskiej, bractwo ubogich w Łękawicy, bractwa Aniołów Stróżów w Porębie Radlnej, Jurkowie i Jastrzębca oraz św. Antoniego u Bernardynów w Tarnowie. Nie zachowały się żadne dane na temat uposażenia bractw: literatów NMP w kolegiacie, i w Zbylitowskiej Górze, bractw ubogich w Dąbrowie Tarnowskiej i przy kolegiacie tarnowskiej, bractwa św. Józefa w Skrzyszowie oraz bractw św. Jana Nepomucena w Zalasowej i Lisiej Górze.

stępnych powiększyło się terytorium prepozytury, obejmując w 1616 r. cały dekanat tarnowski. W przeddzień pierwszego rozbioru Polski (1772) prepozytura tarnowska obejmowała 21 następujących parafii: Dąbrowa Tarnowska, Góra Zbylitowska, Jastrzębka, Jodłówka, Jurków, Lisia Góra, Luszwice, Łękawica, Piotrkowice, Pleśna, Poręba Radlna, Radgoszcz, Ryglice, Skrzyszów, Szynwałd, Tarnów, Tuchów, Wierzchosławice, Zalasowa, Zassów, Zdziarzec²⁰. W każdej z tych parafii mogło istnieć bractwo kościelne, ze względu na powszechną w owym czasie tendencję do grupowania się w różnorodne bractwa, a także oddziaływanie duchowieństwa w tym kierunku. Kwerenda archiwalna potwierdza istnienie bractw w większości parafii prepozytury tarnowskiej oraz wskazuje na dużą ich różnorodność. Można wyróżnić trzy grupy bractw zakładanych w parafiach prepozytury: bractwa pod wezwaniem Osób i Tajemnic Bożych, bractwa maryjne, bractwa ku czci świętych. Poszczególne bractwa powstawały w zależności od aktualnej w danym czasie problematyki teologicznej, w związku z pojawieniem się nowych form kultu, albo w związku z działalnością zakonów. Przyczyną powstawania określonego rodzaju bractw były także kanonizacje świętych i zwyczaj obierania ich za patronów różnych spraw i dziedzin życia.

a Bractwa Pańskie

Najstarszym spośród bractw pod wezwaniem tajemnicy Pańskiej było Bractwo Bożego Ciała przy kolegiacie tarnowskiej. Istniało ono prawdopodobnie już pod koniec XV w. i było związane z altarią Bożego Ciała ufundowaną dn. 9 marca 1497 r. przez Jana Amosa Tarnowskiego, za zgodą króla Jana Olbrachta. W 1512 r. bractwo otrzymało pierwsze odpusty za udział w procesji Bożego Ciała. W latach 1517 i 1540 kolejnymi odpustami obdarzyli bractwo papieże Leon X i Paweł III²¹. Nie zachowały się jednak żadne bliższe dane na temat tych odpustów, a kardynał Jerzy Radziwiłł w protokole wizytacyjnym z 1597 r. stwierdził, że Bractwo Bożego Ciała „istnieje przy kolegiacie od dawna, zostało zatwierdzone przez Stolicę Apostolską i obdarowane odpustami za rozszerzanie kultu Najświętszego Sakramentu i wykonywanie dobrych uczynków”²². Dnia 30 sierpnia 1651 r. bp Piotr Gembicki erygował kapelanię bracką jako altarię secundi ministerii, w związku z legowaniem w tym czasie przez Sebastia-

²⁰ B. Kumor, *Prepozytura tarnowska. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, ABMK t. 12: 1966 (nadbitka) s. 10—13.

²¹ B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 54; F. Herzig, *Katedra*, s. 54.

²² ArKapKr *Acta visitationis* nr 9 (1597) k. 273—315.

na Belerowskiego na rzecz kapelana bractwa 600 fl. pol. Do r. 1685 suma ta wzrosła, przez dopisanie odsetek, do 1000 fl. pol., i w tej wielkości została zabezpieczona na dobrach Koszyce Wielkie na podstawie zeznania Stanisława Jordana z Zakliczyna, a czynsz od tej sumy w wysokości 70 fl. pol. rocznie stnowił uposażenie kapelana bractwa²³.

Spośród innych bractw Pańskich istniały: Bractwo Trójcy Św. wprowadzone w Tuchowie, Ryglicach i Jurkowie oraz Bractwo pod wezwaniem Serca Pana Jezusa w Piotrkowicach. Wzmianki o Bractwie Trójcy Św. w Tuchowie są bardzo nieliczne. *Catalogus documentorum* z 1850 r. nr 19 mówi o dotowaniu na rzecz tego bractwa 1000 fl. pol. dn. 30 marca 1728 r. przez Michała Burzyńskiego, natomiast wizytacja bpa Andrzeja Stanisława Załuskiego z 1748 r. podaje informację, że pergaminy z adnotacją o wprowadzeniu bractwa oraz przywileje bractwa są przechowywane w archiwum brackim²⁴. Ponieważ owo archiwum nie zachowało się do naszych czasów, dlatego nie można podać bardziej szczegółowych informacji na temat bractwa.

Bractwo Trójcy Św. w Ryglicach zostało wprowadzone zapewne w początkach XVIII w. W r. 1738 Michał Wojakowski zapisał plebanowi Ryglic Walentemu Kosowiczowi w oficjalacie bieckim 1000 fl. pol. zabezpieczone na dwóch ogrodach „Jeleniówka” i „Mietłówka” w Ryglicach, z przeznaczeniem na odprawienie w ciągu roku 30 mszy, w tym 15 za dusze zmarłych członków Bractwa Trójcy Św. Oficjalna erekcja bractwa miała miejsce dn. 15 listopada 1745 r., w związku z fundacją dokonaną w tym roku przez Stanisława Boguszewskiego, który zapisał promotorowi bractwa 1081 fl. pol. 22 gr. zabezpieczając je na wsi Bistusowa. Od 1751 r. wzmiankowana suma była zapisana na dobrach wsi Kielanowice. Fundator zalecał równocześnie, aby wybudowano dom na mieszkanie dla promotora bractwa. Zapis ten został zatwierdzony, a bractwo erygowane przez oficjała krakowski dn. 15 listopada 1745 r. Bractwo to, jak świadczą Tabele Załuskiego, było obdarowane licznymi odpustami, jednak nie mamy bliższych danych na ten temat²⁵.

Bractwo Trójcy Św. w Jurkowie ufundowała dn. 10 grudnia 1738 r. Helena Morsztyn, wdowa po Antonim, wojewodzie inflanckim, przeznaczając na ten cel 5 000 fl. pol. z odsetkami 350 fl. pol. zabezpieczone na dobrach swoich wsi Strzałkowo, Rucinów

²³ ArKr AEp 56 (1650—1651) k. 237—241; ArTw fasc. Tarnów — katedra, *Conscriptio erectionum* nr 108.

²⁴ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 87; ArTw fasc. Tuchów, *Catalogus Documentorum* 1850, nr 19.

²⁵ ArTw fasc. Ryglice. Kopie akt z 1738 i 1745 r.; B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 41.

i Łagiewniki dla promotora bractwa. Bractwo erygował dn. 10 grudnia 1738 r. ks. Marcin Wodzicki, oficjał generalny diecezji krakowskiej²⁶. Wydaje się jednak, że fundacja ta nie została doprowadzona do skutku, albo bractwo wkrótce po założeniu upadło, ponieważ akta parafii Jurków podają, że bractwo ufundował dn. 7 grudnia 1765 r. Feliks Skorupka, przekazując na ten cel plebanowi jurkowskiemu Tomaszowi Szopowiczowi 3 000 fl. pol. z odsetkami 150 fl. pol. zabezpieczone na dobrach wsi Partynia. Akt fundacji wspominał także o podjęciu starań w celu uzyskania dla bractwa odpustu zupełnego u Stolicy Apostolskiej oraz o zamiarze uroczystego wprowadzenia bractwa w uroczystość Trójcy Św. 1765 r. Darowizna F. Skorupki znajduje potwierdzenie w dokumentach z lat 1774 i 1784, przy czym z treści dokumentów wynika, że promotor bractwa nie otrzymywał systematycznie ofiarowanej mu sumy pieniężnej²⁷.

W Piotrkowicach w 1744 r. zaprowadzono Bractwo pod wezwaniem Serca Jezusowego. Stało się to w związku z legowaniem przez Franciszka Pisarzewskiego na rzecz bractwa 1 000 fl. pol. do rąk Piotra Salomona proboszcza Piotrkowic oraz 2 000 fl. pol. z procentem 200 fl. pol. rocznie, zabezpieczonego na swoich dobrach. Oficjał generalny w Krakowie zatwierdził fundację i erygował bractwo w dniu 17 listopada 1745 r. Akt fundacji stwierdzał ponadto, że bractwo posiada szereg przywilejów i odpustów z nadania Stolicy Apostolskiej²⁸. Istnienie bractw pod wezwaniem tajemnic Pańskich w innych parafiach prepozytury tarnowskiej nie posiada potwierdzenia w zachowanych materiałach źródłowych.

b Bractwa maryjne

Sieć bractw maryjnych była rozwinięta znacznie lepiej na omawianym terenie niż sieć bractw pod wezwaniem tajemnic Pańskich. Godne uwagi jest to, że przy kościołach istniało zwykle jedno bractwo maryjne. Wprawdzie przy kolegiacie tarnowskiej i przy kościele z Zbylitowskiej Górze źródła wskazują na istnienie dwóch bractw maryjnych, ale prawdopodobnie nie było to istnienie równoczesne. Gdy upadło jedno bractwo, a nie powiodły się próby odrodzenia jego działalności, powoływano nowe o innej nazwie i celach szczegółowych.

Najstarszym spośród bractw maryjnych prepozytury było Bractwo literackie NMP przy kolegiacie tarnowskiej. Można przypusz-

²⁶ ArKr *Acta officialia* (dalej: AOff) 175 (1738—1739) k. 490—518.

²⁷ ArTw fasc. Jurków. Kopie fundacji dla bractwa Trójcy Św. wykonane w 1837 r.

²⁸ ArTw fasc. Piotrkowice. Kopia fundacji Bractwa Najświętszego Serca Pana Jezusa wykonana w 1826 r.

zczać, za B. Kumorem, że zaprowadził je ks. Marcin de Lubsycz, który od 1406 r. był kapelanem altarii takiego bractwa w Pilźnie, a w 1415 r. został prepozytem kapituły tarnowskiej²⁹. W 1559 r. bractwo literackie płaciło organiście kolegiackiemu za granie podczas mszy brackiej 1 fl. pol., a zdaniem F. Kiryka było związane z cechem płócienników i zrzeszało ludzi umiających przynajmniej czytać oraz należących do najzamożniejszych mieszczan³⁰.

Podobne bractwo istniało prawdopodobnie w Zbylitowskiej Górze. Wizytacja z 1597 r. stwierdzała, że Bractwo NMP i św. Marii Magdaleny „od 40 lat przestało istnieć”³¹. Wynika stąd, że przed 1550 r. istniało i działało, a ponieważ w tym czasie najbardziej popularne było bractwo literackie i takowe bractwo istniało przy pobliskiej kolegiacie tarnowskiej można przyjąć, że wzmiankowane Bractwo NMP było bractwem literackim. Twierdzenie podobne wysuwa B. Kumor³².

Bez wątplenia najbardziej popularnym bractwem maryjnym w prepozyturze tarnowskiej było Bractwo Różańcowe. Jego istnienie stwierdzono w sześciu parafiach prepozytury: Ryglice, Zbylitowska Góra, Zassów, Dąbrowa Tarnowska, Lisia Góra i Tuchów.

W Ryglicach bractwo to zostało zaprowadzone już w 1613 r. Pierwsza dotacja na rzecz bractwa miała miejsce w 1655 r., kiedy to zapisano 600 fl. pol. na dobrach wsi Joniny. W 1663 r. uposażenie bractwa wzrosło o 1000 fl. pol. zapisanych na dobrach wsi Uniszowa³³. Kapelanę bracką erygował dn. 22 kwietnia 1707 r. bp chełmski i administrator diecezji krakowskiej Kazimierz Łubiński. Uposażenie tej prebendy stanowiła zbiorowa fundacja Jana Podowskiego z Łowczowa, Adama Podowskiego oraz Urszuli Potockiej z Zimnejwodki, Kaspra Wojakowskiego i Marianny Potockiej z Ryglic, dokonana w latach 1707 i 1708 o łącznej wartości 2 750 fl. pol. Do fundacji tej należała także rola zwana „Czamborówką”³⁴. W świetle wzmianek na temat Bractwa Różańcowego w kolejnych protokołach wizytacyjnych można stwierdzić, że bractwo istniało przez cały okres przedrozbiorowy, rozwijając się i działając zgodnie ze wskazaniami zawartymi w książkach brackich i zaleceniami przekazywanymi przez wizytatorów.

Bractwo Różańcowe przy kościele parafialnym w Zbylitowskiej Górze erygował wraz z kapelaną dn. 23 kwietnia 1636 r. bp

²⁹ B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 54.

³⁰ F. Kiryk, *Miasta regionu tarnowskiego. Tarnów, Tuchów, Ciężkowice do końca XVI w.*, w: *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*. Red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1981 t. 1 s. 277.

³¹ ArKapKr *Acta visitationis* nr 65 (1596) k. 19.

³² B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 23.

³³ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 91.

³⁴ ArTw fasc. Ryglice. Kopia z XVII w.

krakowski Jakub Zadzik, na podstawie fundacji ks. Aleksandra Szaradzkiego, proboszcza Wadowic. Uroczystego wprowadzenia bractwa dokonali dominikanie z Opatowa dn. 12 września 1639 r. Potwierdzenie wprowadzenia bractwa wraz z nadaniem przywilejów właścicielom Bractwu Różańcowemu wydał dn. 23 maja 1641 r. przeor prowincji polskiej dominikanów Jan Ignacy Mościński. Równocześnie z fundacją na rzecz bractwa ks. A. Szaradzki przeznaczył 2000 fl. pol. na uposażenie promotora bractwa, nakładając na niego określone zobowiązania³⁵. Wykonanie tych zobowiązań nie zawsze było rzetelne, skoro w 1748 r. nałożono na promotora karę 7 dni karceru, 8 dni rekolekcji, a także nakazano pilniej wykonywać obowiązki wobec bractwa i zwrócić bractwu przywłaszczony mienie³⁶.

W Tuchowie Bractwo Różańcowe zaprowadzono w pierwszej połowie XVII w. Autor publikacji o prepozyturze tarnowskiej przyjmuje, że uczyniono to przed rokiem 1637³⁷. Wizytacja z 1665 r. potwierdza istnienie bractwa, chociaż stwierdza, że nie ma jeszcze albumu przyjętych do bractwa. Natomiast wizytacja z 1668 r. wymieniała już konkretne funkcje spełniane przez promotora brackiego oraz podawała obszerny inwentarz kaplicy brackiej. Świadczy to o prężnym rozwoju bractwa w drugiej połowie XVII w. Za znaki tego rozwoju można przyjąć odbudowę zniszczonej kaplicy różańcowej, uzyskanie przez bractwo szeregu odpustów oraz przeprowadzenie kanonicznej erekcji bractwa³⁸. Zachowane źródła nie pozwalają jednak podać dokładnej daty poszczególnych wydarzeń. Nie znane jest także pierwotne uposażenie bractwa. Akta parafialne z 1701 r. zawierają wzmiankę, że proboszcz przekazał w dziedziczne posiadanie Sebastianowi Tobiaszowi ogród zwany „Królikowskim”, który niegdyś należał do Bractwa Różańcowego, otrzymując za to określoną sumę pieniężną, jednak żadnych innych szczegółów w tej sprawie nie podają³⁹.

Powstanie Bractwa Różańcowego w Zassowie w 1655 r. należy wiązać z fundacją Jana z Kamienicy Kamińskiego i jego żony Elżbiety. Zapisaną przez nich sumę 14 000 fl. pol., zabezpieczoną na wsi Jastrząbka, proboszcz Zassowa Grzegorz Chruszczyna przeznaczył dn. 2 listopada 1662 na uposażenie dwóch prebend dla kapelanów brackich. Fundacja ta została praktycznie zrealizowana dopiero dn. 22 listopada 1711 r., a jej wartość wynosiła

³⁵ ArTw fasc. Zbylitowska Góra *Fundationes Prebendariorum Sacratissimi Rosarii* BMV, s. 1—14.

³⁶ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 98—103.

³⁷ B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 73.

³⁸ ArKapKr *Acta visitationis* nr 48 (1665) k. 12; nr 49 (1669) k. 3—6; ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 84—87.

³⁹ ArTw fasc. Tuchów. Fundacja z 1711 r. Oryginał.

7 000 fl. pol., zabezpieczonych na wsi Zassów, należącej do Aleksandra Lubomirskiego, pana klucza zassowskiego. Na podstawie tej fundacji bp Kazimierz Łubieński erygował dn. 22 listopada 1712 r. dwie prebendy dla kapelanów brackich oraz samo bractwo⁴⁰. Uposażenie wspomnianych prebend wzrosło dn. 6 września 1728 r. w związku z zapisem 2 000 fl. pol. na rzecz prebendarza, dokonany przez ks. Jana Natkańskiego⁴¹. Obydwie prebendy należały do proboszcza Zassowa, troszczącego się o śpiewanie Różańca i działalność bractwa osobiście lub poprzez wikarych. Dużą aktywnością na rzecz bractwa odznaczali się także witrycy, troszczący się o majątek parafii i bractwa⁴².

W Dąbrowie Tarnowskiej Bractwo Różańcowe zostało erygowane wraz z kapelanią dn. 4 czerwca 1663 r., przez bpa pomocniczego krakowskiego Mikołaja Oborskiego, w związku z fundacją Jerzego Sebastiana Lubomirskiego, Marszałka Wielkiego Koronnego, który w tym czasie legował na rzecz bractwa 4 000 fl. pol. zabezpieczone na dobrach dworskich Dąbrowy⁴³. Wizytacja bpa Andrzeja Stanisława Załuskiego z 1748 r. podkreślała istnienie samorządu brackiego i chwaliła jego pilną pracę oraz wspominała o odpustach uzyskanych przez bractwo⁴⁴. Świadczy to o trwałości i prężnej działalności stowarzyszonych, mimo upływu prawie stu lat od erekcji bractwa.

Najmłodszym spośród bractw Różańcowych w prepozyturze tarnowskiej było bractwo w Lisiej Górze. Zostało ono zaprowadzone z pewnością przed 1665 r., ponieważ wizytacja biskupa z tego roku wspomina o nim jako o zwyczajnym elemencie życia parafialnego. W początkowym okresie głównym źródłem utrzymania bractwa były jałmużny. Dopiero w 1710 r. ks. Mateusz Schabowicz, proboszcz w Lisiej Górze dokonał fundacji na rzecz promotora bractwa, przeznaczając na ten cel 3 000 fl. pol., zabezpieczone na synagodze żydowskiej w Tarnowie i na kamienicy nr 91 w tymże mieście. Każdy proboszcz parafii w Lisiej Górze był równocześnie promotorem bractwa. Źródła wspominają o odpustach, które mogli uzyskiwać członkowie bractwa, ale nie wspominają faktu jego erekcji⁴⁵.

⁴⁰ ArTw fasc. Zassów *Liber Documentorum Ecclesiae in Zassów*, s. 112—113.

⁴¹ ArKr AOff 169 (1727—1728) s. 719—724.

⁴² ArKapKr *Acta visitationis* nr 49 (1669) k. 1719; ArTw fasc. Zassów *Liber Documentorum*, s. 73, 112—117.

⁴³ F. Kiryk, *Miasta powiatu dąbrowskiego*, w: *Dąbrowa Tarnowska. Zarys dziejów miasta i powiatu*, Red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1974 s. 277.

⁴⁴ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 118—121.

⁴⁵ ArKapKr *Acta visitationis* nr 48 (1665) k. 21—23; nr 49 (1669) k. 13—15; ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 3.; Archiwum Parafii Lisia Góra *Kronika*, s. 4.

Równoległe do bractw Różańcowych rozwijały się w prepozyturze bractwa Szkaplerza NMP. Najpierw bractwo takie powstało przy kolegiacie tarnowskiej. Pierwsza wzmianka o nim pochodzi z dn. 17 stycznia 1652 r., kiedy to ks. Kasper Branwicki zapisał dla bractwa 100 fl. pol. Sprawę stosownego uposażenia bractwa rozwiązał dopiero wójt tarnowski Kilian Bałkowicz. On to w 1652 r. wypożyczył Barbarze Malickiej sumę 2 000 fl. pol., zapisując na jej dobrach w Chyszowie i Chyszówce na czynsz 140 fl. pol., który po śmierci wójta miał być wypłacany kapelanowi Bractwa Szkaplerza NMP przy kolegiacie, w czwartą niedzielę Wielkiego Postu każdego roku pod zakładem 2 000 fl. pol. za niedotrzymanie terminu płatności. Fundacja ta została potwierdzona przez bpa Piotra Gembickiego dn. 29 maja 1654 r., który tym samym aktem prawnym erygował Bractwo Szkaplerza NMP wraz z kapelanią⁴⁶. Dnia 19 sierpnia 1669 r. Anna, żona Kiliana Bałkowicza uzyskała w kancelarii bpa Andrzeja Trzebieckiego zmniejszenie wysokości czynszu, który była zobowiązana płacić kapelanowi bractwa na mocy zapisu męża, do 70 fl. pol. rocznie⁴⁷. Zdaniem F. Herziga zabezpieczenie dla zapisu K. Bałkowicza stanowiły dobra Sieciechowice, na które przeniesiono zapis z Chyszowa i Chyszówka⁴⁸. Zachowany inwentarz bractwa świadczy o jego prężnej działalności i znacznej zamożności.

Prawie w tym samym czasie powstało Bractwo Szkaplerza św. w Szywałdzie. O jego założenie zabiegał proboszcz szywałdzki Andrzej Sławik już w 1639 r. Starania proboszcza, popierane od 1641 r. przez hrabinę Katarzynę Zamoyską, zostały uwieńczone erygowaniem bractwa i prebendy kapelana bractwa przez bpa Andrzeja Trzebieckiego dn. 13 sierpnia 1659 r. Podstawę materialną dokonanej fundacji stanowiło 14 000 fl. pol. legowane przez ks. A. Sławika, zabezpieczone na ogrodzie J. Korycińskiego w Krakowie oraz plac przy kościele na wybudowanie domu dla prebendarza i dwóch kmieci, „ze wszystkim co posiadają”, ofiarowane przez K. Zamoyską i jej syna Jana⁴⁹. Wydaje się, że wzmiankowana już fundacja wójta i gminy na rzecz bractwa z dn. 28 września 1723 r. w postaci 20 krów, była miarą popularności bractwa wśród mieszkańców gminy.

W pierwszej połowie XVIII w. pojawiły się w prepozyturze tarnowskiej bractwa pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Najwcześniej zaprowadzono je przy kościele Nawiedzenia NMP w Tuchowie, przy którym pracowali

⁴⁶ ArKr AEp 58 (1653—1655) k. 479—484; F. Herzig, *Katedra*, s. 117.

⁴⁷ ArKr AEp 62 (1667—1669) k. 272.

⁴⁸ F. Herzig, *Katedra*, s. 59.

⁴⁹ ArKr AEp 59 (1658—1659) k. 284—292.

benedyktyni. Fundatorami bractwa byli Jan z Szaniawy Szaniawski i jego żona Teresa z Rapackich. Oni to rozpoczęli w 1698 r. starania o uzyskanie dla bractwa odpustów u Stolicy Apostolskiej. Starania zakończyły się powodzeniem. Papież Innocenty XII bullą *Cum sicut accepimus* i *Omnium salutare paterna* z dn. 12 września 1698 r. udzielił bractwu licznych odpustów, a biskup sufragan krakowski Stanisław Szembek dekretem z dn. 28 listopada 1698 r. zezwolił ogłosić bulle papieskie ludowi. Dnia 18 listopada tegoż roku Szaniawscy legowali na uposażenie bractwa 10 000 fl. pol. z rocznym czynszem 700 fl. pol., zabezpieczając je na swoich dobrach, a zwłaszcza na wsi Szarwark. Uzyskali też zgodę kapituły tyńieckiej na erygowanie Bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP przy kościele Nawiedzenia NMP w Tuchowie. Bractwo erygowano dn. 1 stycznia 1699 r. W roku następnym Szaniawscy ufundowali przy kościele Nawiedzenia kaplicę „dla wygody bractwa Niepokalanego Poczęcia”. Ołtarz w tej kaplicy konsekrował dn. 4 stycznia 1706 r. biskup bakowski Franciszek Biegański, ofiarując bractwu cenne relikwie. Z czasem fundacja Szaniawskich na rzecz bractwa została włączona do dóbr konwentu tyńieckiego, który przejął w tym samym czasie wszystkie wynikające z fundacji zobowiązania wobec bractwa i sprawował je do czasu kasaty bractwa przez rząd austriacki⁵⁰.

Bractwo Niepokalanego Poczęcia NMP istniało także przy kościele Bernardynów pod wezwaniem Matki Bożej Śnieżnej w Tarnowie. Wydaje się, że i tu, podobnie jak w Tuchowie, starania o wprowadzenie bractwa rozpoczęto od prośby do Stolicy Apostolskiej o bullę z odpustami. Bulle takowe otrzymano od papieża Klemensa XI dnia 25 października 1717 r. Biskup pomocniczy krakowski Michał Szembek pismem z dnia 25 stycznia 1718 r. zezwolił na odczytanie bulli papieskiej ludowi, natomiast uroczysta erekcja bractwa nastąpiła dn. 5 lutego 1718 r. Fundatorem bractwa był Franciszek Stępkowski, który legował w tymże czasie na rzecz bractwa 3 000 fl. pol. On też zorganizował przy współpracy ks. Teofila Cieszkowskiego procesję na wprowadzenie bractwa w dniu 5 lutego 1718 r.⁵¹ Zachowane księgi brackie świadczą o znacznej popularności bractwa wśród mieszkańców Tarnowa i okolicznych miejscowości.

Trzecią parafią przy której powstało Bractwo pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP były Piotrkowice. Fundatorem był Franciszek Pisarzewski, który legował na ten cel w 1736 r. 2 000

⁵⁰ ArTw fasc. Tuchów; W. Szoldrski, *Historia kościoła i cudownego obrazu Najświętszej Panny w Tuchowie*, Cieszyn 1920 s. 34—36, 75, 196—197.

⁵¹ Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie (dalej: ArBer Kr) Sygn. XIV-e-2 *Liber continens*, s. 1—15.

fl. pol. na czynsz 140 fl. pol. rocznie, zabezpieczając je na swoich dobrach, oraz w 1738 r. 2 000 fl. pol. na czynsz 140 fl. pol. zabezpieczając je na wsi Głębowice. Konsystorz generalny krakowski zatwierdził te fundacje i erygował bractwo dn. 29 października 1747 r. Wprowadzenia bractwa dokonano nieco wcześniej, dn. 29 czerwca 1739 r., a w latach następnych bractwo uzyskało szereg odpustów u Stolicy Apostolskiej. Promotorem bractwa był proboszcz parafii⁵².

W Wierzchosławicach erygowano w 1747 r. Bractwo Pocieszenia Matki Bożej, zwane także Bractwem Paska Matki Bożej. Aktu tego dokonano za zgodą generała zakonu augustianów Leona a Juventu z dn. 12 grudnia 1739 r. oraz za zgodą konsystorza krakowskiego z dn. 16 stycznia 1740 r.⁵³ Pierwsza udokumentowana źródłowo fundacja na rzecz bractwa pochodzi z dn. 12 grudnia 1753 r., a dokonał jej ks. Antoni Gargulewicz, legując na rzecz promotora bractwa 6 000 fl. pol. z czynszem 420 fl. pol. rocznie, zabezpieczonym na synagodze żydowskiej w Tarnowie oraz 2 000 fl. pol. wraz z czynszem 140 fl. pol. rocznie zapisane na synagodze w Radomyślu. W skład uposażenia wchodziło także pole zwane „łaz” i działka budowlana pod dom dla prebendarza⁵⁴.

c. Bractwa ku czci Świętych

W prepozyturze tarnowskiej było 7 różnych bractw pod wezwaniem Świętych. Niektóre z nich były znane tylko przy jednym z kościołów prepozytury, natomiast inne przy kilku. Faktem jest, że każde stulecie miało swoje, szczególnie popularne bractwo, a bractwa pod określonym wezwaniem w prepozyturze pochodzą z tego samego wieku.

Najstarszym spośród bractw ku czci Świętych było Bractwo Ubogich pod wezwaniem św. Łazarza w Łekawicy. Erygował je przy kościele parafialnym kardynał Zbigniew Oleśnicki dn. 20 grudnia 1448 r. obdarzając odpustami⁵⁵. W 1516 r. bractwo zatwierdził papież Leon X, a bp pomocniczy krakowski Piotr dokonał ponownego wprowadzenia przy okazji poświęcenia miejscowego kościoła. Uposażenie bractwa było raczej mizerne, skoro kolejni wizytatorzy parafii ubolewali nad jego ubóstwem, stwierdzając, że w 1597 r. bractwo posiadało tylko 24 grosze złożone w swojej

⁵² ArTw fasc. Piotrkowice. Kopia z Archiwum Benedyktynów w Tyńcu wykonana w 1824 r.

⁵³ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 59—60.

⁵⁴ ArKr AEp 92 (1753—1754) k. 190—198.

⁵⁵ ArTw fasc. Tarnów — katedra *Conscriptio erectionum*, nr 98.

szkatułce, a w 1748 r. jedyną formą uposażenia były zapisane bractwu krowy⁵⁶.

Bractwo Ubogich istniało także przy kościele parafialnym w Dąbrowie Tarnowskiej. Erygował je bp krakowski Piotr Tomicki (+1537), jednak przed 1597 r. bractwo przestało istnieć⁵⁷.

Istnienie Bractwa Ubogich przy kolegiacie tarnowskiej przyjuje F. Kiryk, twierdząc, że Magdalena z przydomkiem „pauper”, która w 1557 r. darowała kościołowi szpitalnemu kielich wartości jednej grzywny i 4 skojców oraz ornat była kobietą zamożną, a określenie „pauper” oznaczało nie jej sytuację materialną, ale przynależność do bractwa ubogich, którego celem dewocyjnym było praktykowanie cnoty ubóstwa. Przepuszczenie to jest prawdopodobne, brak jednak innych wzmianek na temat tego bractwa⁵⁸.

Równoległe z Bractwem Ubogich rozwijało się w XVI w. Bractwo św. Anny. W kolegiacie tarnowskiej powstało ono prawdopodobnie przed 1514 r. W tym bowiem roku mieszczanin tarnowski Jan Zalasowski uposażył kapelanię bracką, przeznaczając na ten cel 200 fl. pol. zapisane na dobrach Karwodrzy, Zabłędzy i Łowczówka⁵⁹. Kapelanię secundi ministerii pod wezwaniem św. Agnieszki przy ołtarzu i w kaplicy Bractwa św. Anny erygował dn. 29 maja 1654 r. biskup krakowski Piotr Gembicki. Fundatorką tej kapelanii była mieszcza tarnowska Agnieszka Passerowa, która przeznaczyła na jej uposażenie w 1653 r. połowę swojej kamienicy w Tarnowie i 4 pręty ziemi, zobowiązując kapelana do odprawiania raz na tydzień mszy św. i raz na rok anniwersarza za spokój jej duszy⁶⁰. Dwadzieścia lat później, dn. 10 października 1674 r. Maciej Kmita, wikariusz parafii w Skrzyszowie, który posiadał również beneficjum kapelana secundi ministerii w Bractwie św. Anny, zwrócił się do kapituły kolegiackiej z propozycją utworzenia w kapitule prebendy kanonika spowiednika. Uposażeniem dla tego kanonika miała być fundacja A. Passerowej oraz 2000 fl. pol. ofiarowane przez ks. M. Kmitę. Mimo protestów A. Passerowej i jej krewnych, propozycja została przyjęta i dnia 19 lutego 1685 r. bp pomocniczy krakowski Mikołaj Oborski zniósł altarię secundi ministerii pod wezwaniem św. Agnieszki, a beneficjum wcielił do prebendy kanonika peniten-

⁵⁶ ArKapKr *Acta visitationis* nr 65 (1596) k. 12—14; ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 47—48; B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 33.

⁵⁷ ArKapKr *Acta visitationis* nr 65 (1596) k. 159—161.

⁵⁸ F. Kiryk, *Miasta regionu tarnowskiego*, s. 270.

⁵⁹ F. Herzig, *Katedra*, s. 45; B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 54.

⁶⁰ ArKr AEp 58 (1653—1655) k. 484—489.

ciarza⁶¹. Być może redukcja altarii pozostawała w jakimś związku ze spadkiem popularności Bractwa św. Anny przy kolegiacie, ponieważ była to ostatnia znana wzmianka źródłowa na jego temat.

Bractwo św. Anny zostało wprowadzone także w kościele Bernardynów w Tarnowie. Dokonano tego za zgodą i przywilejem kardynała Jerzego Radziwiła w 1598 r. Wydaje się, że początków bractwa przy kościele Bernardynów należy szukać nieco wcześniej, ponieważ zachowana księga wpisów do bractwa zawiera zapisy do niego już od 1585 r., a w 1588 r. do bractwa wpisał się własnoręcznie arcybiskup lwowski Jan Demetriusz Solikowski, żarliwy propagator Bractwa św. Anny⁶². Pierwszy zapis w wysokości 800 fl. pol. otrzymało bractwo dn. 17 października 1639 r. od mieszczanina tarnowskiego Pawła Rożeńkiego wspólnie z Bractwem św. Franciszka, zaprowadzonym przy kościele Matki Bożej Śnieżnej w tym samym czasie⁶³. Na podstawie świadectwa zachowanych ksiąg wpisów można stwierdzić, że do końca XVII w. bractwo było bardzo popularne, ale na temat jego losów w XVIII w. nie mamy żadnych informacji.

Bractwo Paska św. Franciszka przy kościele Matki Bożej Śnieżnej w Tarnowie zaprowadzono równocześnie z Bractwem św. Anny, na podstawie przywileju kardynała Jerzego Radziwiła w 1598 r. Nie ma danych potwierdzających wcześniejsze istnienie bractwa. Nie stwierdzono także specjalnych fundacji na rzecz Bractwa św. Franciszka. Wszystkie znane darowizny były składane równocześnie dla Bractwa św. Anny i św. Franciszka. Zachowane księgi wpisów zawierają kilkunastotysięczny spis wiernych należących do tego bractwa⁶⁴. Świadczy to o ogromnej jego popularności wśród wiernych.

W Porębie Radlnej od 1632 r. było wprowadzone Bractwo św. Aniołów Stróżów. Podczas wizytacji z 1637 r. stwierdzono, że „bractwo założone przez nowego proboszcza coraz bardziej się rozwija”⁶⁵. Początkowo zabezpieczeniem materialnym dla działalności bractwa były ofiary składane przez członków bractwa. Konkretną fundacją dla bractwa dokonał dopiero dn. 23 listopada 1711 r. książę Aleksander Dominik Lubomirski, przekazując brac-

⁶¹ F. Herzig, *Katedra*, s. 65.

⁶² ArBerKr Sygn. XIV-a-2 *Archivium Conventus Tarnoviensis*, s. 65; Sygn. XIV-e-6 *Regestr wpisowania Bracicy i Sióstr do Bractwa Anny Świętej Samotrzejcej*, s. 121—189.

⁶³ ArBerKr Sygn. XIV-a-2 *Archivium Conventus Tarnoviensis*, s. 65—68.

⁶⁴ Tamże, Sygn. XIV-e-6 *Regestr wpisowania wszystkich sióstr bractwa św. Franciszka według liter alfabetu dla snadniejszego znalezienia*, s. 5—82.

⁶⁵ ArKapKr *Acta visitationis* nr 53 (1637) k. 376.

twu rolę zwaną „Nosakowską” i „Kaczmarzewską”, a także wszelkie ciężary należne mu z tej roli. Fundacja ta nie rozwiązała jednak problemów materialnych bractwa, skoro podczas wizytacji w 1748 r. stwierdzono, że bractwo nie posiada uposażenia, a ciężar promowania jego działalności spoczywa na miejscowym proboszczu ⁶⁶.

Bractwo św. Aniołów Stróżów w Jurkowie zostało ufundowane wraz z kapelanią przez ks. Wawrzyńca Lechowicza, proboszcza w Wadowicach, który zapisał na ten cel w 1659 r. pewną ilość ziemi. Bractwo erygował w 1659 r. prowincjał oo. paulinów w Polsce i na Śląsku o. Augustyn Kordecki. Erekcję potwierdził bp krakowski Andrzej Trzebicki w 1661 r. ⁶⁷ Promotor bractwa Aniołów Stróżów w Jurkowie otrzymał od Kazimierza Śmietanki w 1712 r. fundację 2000 fl. pol. z rocznym czynszem 140 fl. pol. zabezpieczonych na wsi Rudno Górne. Promotor posiadał także jako uposażenie dwa ogrody ofiarowane w obecności konsystorza tarnowskiego przez dziedzica wsi Jurków — Andrzeja Szczepanowskiego. Z czasem następcy ofiarodawcy przejęli na powrót ogrody dla siebie, nie zważając na zobowiązania wobec promotora bractwa ⁶⁸.

Bractwo pod wezwaniem św. Aniołów Stróżów istniało także przy kościele parafialnym w Jastrzębce. Pierwsza wzmianka o tym bractwie z 1695 r. była związana z fundacją w wysokości 2000 fl. pol. zapisaną w Nowym Korczynie ⁶⁹. Bractwo zatwierdził oficjał tarnowski Stanisław Jaroszyński dn. 17 września 1708 r. Proboszcz Jastrzębki Wojciech Masiewicz, który sam Bractwo Aniołów Stróżów popierał, zapisał w 1708 r. kapelanowi tegoż bractwa 1000 fl. pol. z odsetkami, zabezpieczając je na dobrach wsi Grabówka i na kamienicy Rubinowskiej w Tarnowie ⁷⁰. Bractwo erygował dn. 12 lutego 1727 r. bp Konstancy Szaniawski w związku z fundacją 2000 fl. pol. na rzecz promotora bractwa dokonaną w tymże roku przez Kazimierza Siedleckiego, podstolego przemyskiego, zabezpieczoną na wsi Zgórsko. Niezależnie od tej fundacji biskup zobowiązał proboszcza parafii do udzielania pomocy finansowej promotorowi bractwa, ponieważ istniejące fundacje były, zdaniem biskupa, zbyt ubogie ⁷¹.

Przy kościele Bernardynów w Tarnowie zaprowadzono w 1695 r.

⁶⁶ Tamże, *Acta visitationis* nr 49 (1669) k. 11; ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 52—53; ArT w fasc. Poręba Radlna *Decretum Reformationis*, s. 1.

⁶⁷ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 65.

⁶⁸ ArT w fasc. Jurków. Protokół wizytacji dziekańskiej z 1784 r.

⁶⁹ Tamże, fasc. Jastrzębka. Protokół wizytacji dziekańskiej z 1781 r.

⁷⁰ Tamże, fasc. Jastrzębka *Status Parochiae 1782*, s. 1.

⁷¹ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 8—10; ArKr AEp 80 (1728—1730) k. 13.

Bractwo św. Antoniego Padewskiego. Marcin Łowczowski Dobek zapisał temuż bractwu w testamencie sporządzonym dn. 29 sierpnia 1695 r. 200 fl. pol. lokowanych na synagodze żydowskiej w Tarnowie, z poleceniem wypłacania corocznie starszym bractwa 14 fl. pol. na oświetlenie ołtarza św. Antoniego. Jest to jedyna wzmianka źródłowa o tym bractwie ⁷².

W dwóch parafiach prepozytury — Luszowicach i w Skrzyszowie istniało Bractwo pod wezwaniem św. Józefa. Wydaje się, że bractwo św. Józefa w Luszowicach początkami swymi sięga 1686 r., to jest roku erygowania parafii. Zachowany inwentarz z tego roku wymienia między innymi obraz Bractwa św. Józefa. Ten sam obraz był wzmiankowany w inwentarzu z 1711 r. Dnia 10 maja 1709 r. papież Klemens XI nadał bractwu szereg odpustów, stwierdzając równocześnie, że bractwo jest erygowane ⁷³. Prebendę dla promotora bractwa ufundował dn. 14 grudnia 1714 r. Franciszek Tarło, starosta pilźnieński, legując na ten cel 2000 fl. pol. z rocznym czynszem 140 fl. pol. Fundację zatwierdził bp pomocniczy krakowski Michał Szembek i erygował kapelanię dla promotora bractwa. Z zasady promotorem bractwa bywał proboszcz parafii Luszowice i on też był zobowiązany do rozszerzania Bractwa św. Józefa i popierania kultu św. Józefa zgodnie ze zwyczajami ksiąg brackich ⁷⁴.

W Skrzyszowie Bractwo św. Józefa erygował na skutek starań miejscowego proboszcza ks. Bartłomieja Banańskiego papież Benedykt XIV bullą *Cum sicut accepimus* z dnia 13 listopada 1749 r. nadając równocześnie bractwu szereg odpustów ⁷⁵. W roku następnym, 5 marca 1750 r., bp pomocniczy krakowski Marcin Kunicki udzielił bractwu nowych odpustów, a także potwierdził autentyczność dokumentu papieskiego oraz zalecił proboszczowi „w stosownym czasie pismo odczytać, bractwo uroczyście wprowadzić, dopilnować wyboru urzędników brackich i nadzorować przestrzeganie ćwiczeń duchownych właściwych tego rodzaju bractwom ⁷⁶. Gdyby przyjąć, że liczne relikwie opisane w księdze brackiej zostały sprowadzone dla bractwa już istniejącego, to trzeba by stwierdzić, że bractwo początkami sięgało 1742 r., a może jeszcze wcześniej, ponieważ z tego okresu pochodzą najstarsze z opisa-

⁷² ArBerKr Sygn. XIV-a-2 *Archivium Conventus Tarnoviensis* s. 31—32.

⁷³ APL *Inventarium rerum et suppellectili Ecclesiae Luszoviensis, Cum sicut accepimus* — bulla papieża Klemensa XI z dn. 10 maja 1710 r. — oryginał.

⁷⁴ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 130—133; APL *Documenta Ecclesiae* nr 4.

⁷⁵ Archiwum Parafii Skrzyszów *Inscriptio susceptorum ad confraternitatem S. Josephi ab anno 1750*, k. 3.

⁷⁶ Tamże, k. 11.

nych relikwiarzy. Wydaje się to tym bardziej prawdopodobne, że skoro proboszcz B. Barański starał się o odpusty dla bractwa, to czynił to równocześnie z wprowadzeniem bractwa do parafii⁷⁷. Zachowane dokumenty nie podają danych na temat uposażenia bractwa, niemniej jednak świadczą o prężnej jego działalności.

W Zalasowej istniało Bractwo św. Jana Nepomucena wprowadzone zapewne w związku z kanonizacją tego Świętego w 1729 r. Potwierdzenie istnienia bractwa znajdujemy jedynie w wizytacji z 1748 r. i w sporządzonych na jej podstawie tabelach. Dane zawarte w powyższych źródłach nie pozwalają jednak stwierdzić nic ponad to, że bractwo powstało na krótko przed wizytacją, jego promotorem był proboszcz parafii w Zalasowej, było obdarowane odpustami i posiadało feretron procesyjny oraz kapy brackie⁷⁸.

Najpóźniej powstało Bractwo św. Jana Nepomucena w Lisiej Górze. Być może istniało ono już około 1758 r., skoro papież Klemens XIII nadał odpust zupełny modlącym się w kościele w Lisiej Górze w dzień św. Jana Nepomucena. Z pewnością zaś bractwo zostało erygowane przez papieża Klemensa XIV dnia 8 marca 1770 r. i otrzymało szereg odpustów. Autentyczność dokumentu papieskiego potwierdził oraz nadał bractwu nowe odpusty bp krakowski Ignacy Kajetan Sołtyk dnia 11 lutego 1771 r.⁷⁹ Źródła nie podają informacji na temat uposażenia bractwa.

W sumie, prepozytura tarnowska składająca się z dwudziestu i jednej parafii, posiadała 33 samodzielne organizacje brackie, istniejące przy 19 kościołach w 17 parafiach. Różnicowanie bractw było stosunkowo duże. Źródła wskazują na istnienie 15 różnych co do nazwy bractw: trzech bractw Pańskich (Bożego Ciała, Trójcy Świętej, Najświętszego Serca Jezusowego); pięciu bractw maryjnych (Literatów NMP, Szkaplerza św., Różańca św., Niepokalanego Poczęcia NMP, Pocieszenia NMP); siedmiu bractw ku czci świętych (św. Aniołów Stróżów, Ubogich pod wezwaniem św. Łazarza, św. Józefa, św. Jana Nepomucena, św. Franciszka, św. Antoniego). Większość z nich istniała w kilku parafiach prepozytury równocześnie, dlatego ogólna liczba organizacji brackich jest znacznie wyższa od liczby rodzajów bractw. Dla 20 spośród wskazanych bractw można ustalić datę erekcji, natomiast w pozostałych przypadkach brak pewnych danych. Z faktu posiadania przez bractwa prawa zyskiwania odpustów można by wnioskować o ich kanonicznej erekcji, ponieważ od czasu konstytucji papieża Klemensa VIII erekcja była podstawowym warunkiem uzy-

⁷⁷ Tamże, k. 12—18.

⁷⁸ ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 42; Tabele Załuskiego, nr 6 k. 90.

⁷⁹ Archiwum Parafii Lisia Góra *Kronika*, s. 7; B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 31.

skania przez bractwo odpustów, niemniej jednak nie można stwierdzić z całkowitą pewnością, że wszystkie bractwa były kanonicznie erygowane.

W wieku XVI istniało w prepozyturze 9 bractw, wśród nich było jedno bractwo Pańskie, 2 maryjne i 6 ku czci Świętych. W XVII w. przybyło 14 bractw: 9 maryjnych i 5 ku czci Świętych. W latach 1700—1772 powstało 10 kolejnych (4 bractwa Pańskie, 3 maryjne, 3 ku czci Świętych). Wszystkich bractw pod wezwaniem tajemnic Pańskich było 5, przy czym tylko jedno powstało w wieku XVI, natomiast pozostałe w wieku XVIII. Bractw maryjnych było 14, w większości powstały one w wieku XVII. Bractwa ku czci Świętych powstawały stosunkowo równomiernie (6 w XVI w., 5 w XVII w., 3 w XVIII w.).

Przy dziesięciu kościołach istniało tylko jedno bractwo, a przy siedmiu kościołach działały po dwa bractwa równocześnie. Zwykle jednym z tych bractw było bractwo maryjne a drugim bractwo Pańskie albo ku czci Świętych. Tylko w Zbylitowskiej Górze istniały 2 bractwa maryjne, chociaż nie działały równocześnie. W Jurkowie natomiast istniało zarówno bractwo Pańskie jak i bractwo ku czci Świętych, nie było natomiast bractwa maryjnego. Bractwa maryjne nie istniały także w Łękawicy, Porębie Radlnej, Jastrzębce, Luszowicach, Skrzyszowie i Zalasowej. Większa liczba bractw istniała tylko przy kolegiacie tarnowskiej — 5 (jedno bractwo Pańskie, 2 maryjne, 2 ku czci Świętych) oraz przy kościele Bernardynów — 4 (jedno maryjne i 3 ku czci Świętych).

Źródła nie mówią o istnieniu bractw w czterech parafiach prepozytury tarnowskiej (Jodłówka, Pleśna, Radgoszcz, Zdziarzec). Z faktu tego nie wynika, że idea bractw nie była w tych parafiach znana, i że ludność z pewnością nie należała do żadnego bractwa. Wiadomo bowiem, że przynależność do bractwa nie była uwarunkowana przynależnością do parafii, a zatem wierni z jednej parafii mogli należeć do bractw w parafiach sąsiednich, co zresztą potwierdzają zachowane księgi brackie. Ogólnie można przyjąć, że w 80% parafii prepozytury tarnowskiej istniały konkretne bractwa, rozwijając się podobnie jak na innych terenach diecezji krakowskiej.

3 Organizacja bractw kościelnych

Sankcjonowana przez Kościół autonomia bractw, była regulowana wskazaniami statutów. Statuty brackie ustanawiane pod nadzorem władzy duchownej, wymagały każdorazowo zatwierdzenia biskupa, który mógł dołączyć do nich swoje wskazania lub wykreślić ustawy nieodpowiednie. Wyjątek stanowiły statuty na-

Lp.	Parafia	Bractwa Pańskie	Bractwa maryjne	Bractwa ku czci Św.
1.	Dąbrowa Tarnowska	—	Różańcowe er. 1663	Ubogich er. przed 1537
2.	Góra Zbytlukowska	—	Literatów NMP p. wzm. 1550	—
3.	Jastrząbka	—	—	Aniołów Stróżów er. 1712
4.	Jodłówka	—	—	—
5.	Jurków	Trójcy Św. er. 1738	—	Aniołów Stróżów er. 1659
6.	Lisia Góra	—	Różańcowe p. wzm. 1665	św. Jana Nep. er. 1770
7.	Luszwice	—	—	św. Józefa er. 1709
8.	Łękawica	—	—	Ubogich er. 1448
9.	Piotrkowice	Najśw. Serca P.J. er. 1745	Niep. Pocz. NMP. er. 1747	—
10.	Pleśna	—	—	—
11.	Poręba Radlna	—	—	Aniołów Stróżów p. wzm. 1637
12.	Radgoszcz	—	—	—
13.	Ryglice	Trójcy św. er. 1745	Różańcowe er. 1707	—
14.	Skrzyszów	—	—	św. Józefa er. 1749
15.	Szynwałd	—	Szkaplerza NMP. er. 1659	—
16.	Tarnów—kolegiata	Bożego Ciała p. wzm. 1517	Literatów p. wzm. 1415 Szkapl. NMP er. 1654	św. Anny p. wzm. 1514 Ubogich p. wzm. 1557
17.	Tarnów—Bernardyni	—	Niep. Pocz. NMP er. 1718	św. Anny p. wzm. 1585 św. Franciszka p. wzm. 1598 św. Antoniego p. wzm. 1695
18.	Tuchów—św. Jakuba	Trójcy Św. p. wzm. 1728	Różańcowe p. wzm. 1637	—
19.	Tuchów—Benedyktyni	—	Niep. Pocz. NMP. er 1699	—
20.	Wierzchosławice	—	Pocieszenia NMP. er. 1747	—
21.	Zalasowa	—	—	św. Jana Nep. p. wzm. 1748
22.	Zassów	—	Różańcowe er. 1711	—
23.	Zdziarzec	—	—	—

dawane przez Stolicę Apostolską. Postanowienia statutów wspólne dla określonego rodzaju bractw, zawierały szereg wskazań, które normowały poszczególne dziedziny życia bractw. Dla przykładu, statuty bractw św. Józefa ujmowały zasady organizacji życia bractw w następujące grupy: rozporządzenia dotyczące kultu, zarządzania i utrzymania „dobrego porządku”, sposobu przyjmowania do bractwa, zobowiązań braci i sióstr św. Józefa a także odpustów, które członkowie bractwa mogli uzyskać. Statuty bractw św. Anny były zebrane w trzy grupy: „o powinności, o porządku w bractwie, o przystojności”. Tomasz Maria Leikes zebrał statuty typowe dla bractw różańcowych w 15 grupach zagadnień, zawierając w nich najistotniejsze wskazania dotyczące celu bractwa i zakresu działania, obowiązków i przywilejów członków bractwa oraz funduszów i zarządzania bractwem⁸⁰.

Treść statutów w głównym zarysie była powtarzana w akcie erekcji bractwa albo w związku z erygowaniem prebend brackich. Również przywileje erekcyjne wydawane przez Stolicę Apostolską zawierały powtórzenia zasadniczych ustaw brackich, dotyczących charakteru bractwa, celu wytkniętego przed bractwem oraz sposobów realizacji założonych celów. Postanowienia statutów brackich zwłaszcza regulujące organizacyjne formy i całość kształt działalności bractwa, zawierał w swej treści wydawany przez miejscowego biskupa dokument zatwierdzający bractwo albo potwierdzający autentyczność dokumentu papieskiego. Praktyka ta jest godna uwagi z tego powodu, że przy braku statutów wielu bractw, wzmianki te pozwalają w jakiejś mierze dotrzeć do zasad jakimi kierowały się poszczególne bractwa. W oparciu o takie właśnie wzmianki można było poznać zasady organizacji i działalności bractw prepozytury tarnowskiej, ponieważ nie zachowały się statuty żadnego spośród znanych bractw.

Pewien wgląd w organizację bractw dają także zachowane księgi brackie. Na podstawie tych źródeł można stwierdzić, że każde bractwo posiadało protektorów, którymi najczęściej byli ludzie zamożni, duchowni i świeccy spoza bractwa jak i spośród wybitniejszych członków bractwa. Bractwo posiadało także swojego promotora lub kapelana spośród miejscowego duchowieństwa. Funkcje i urzędy spełniane w bractwach przez świeckich były bardzo zróżnicowane. W bractwach św. Józefa były urzędy: konsultorów, sekretarza, skarbnika, marszałków, chorążych, wizytatorów chorych, zakrystiana i sługi brackiego⁸¹. W bractwach szkaple-

⁸⁰ *Ascesis spiritualis pro confraternitate S. Joseph Sponsi BMV*, Varsovia 1669; Sz. Hagenow, *Bractwo św. Anny albo artykuły, ustawy, porządki, odpusty i modlitwy tego bractwa*, Kraków 1614; T. M. Leikes, *Rosa aurea*, Dülmen in Guestfalia 1886.

⁸¹ *Ascesis spiritualis*, s. 56—63.

rznych były urzędy konsyliarzy, arbitrów, podskarbich, pisarza, zakrystiana, prokuratora ołtarza, powizorów, jałmużników, marszałków, infirmarzy, sług brackich⁸². Rodzaje i liczba urzędów w poszczególnych bractwach zależały od ilości członków bractwa i prowadzonej działalności. W bractwach o dużej liczbie członków i wielostronnej działalności urzędników było więcej, natomiast w bractwach liczebnie mniejszych urzędników było mniej. Jeżeli bowiem bractwo zawężyło się w swej działalności do spraw dewocji i kultu, to wystarczał mu jeden czy drugi urzędnik, współpracujący z promotorem. Jeżeli natomiast obejmowało swoimi działaniami także inne dziedziny życia, to z konieczności liczba urzędników i osób pełniących określone funkcje była większa. Nie bez znaczenia, zwłaszcza w przypadku bractw wiejskich, pozostawało stanowisko zajmowane przez proboszcza odnośnie do przydzielenia bractwu mniejszej lub większej niezależności i wolności organizacyjnej.

Funkcja promotora bractwa była we wszystkich parafiach prepozytury związana ze specjalną prebendą. Prebendę tę posiadał najczęściej proboszcz parafii lub kapelan bractwa. Źródła wskazują, że proboszcz był równocześnie promotorem bractwa w następujących parafiach prepozytury tarnowskiej: Dąbrowa Tarnowska, Jurków, Lisia Góra, Luszowice, Piotrkowice, Poręba Radlna, Rygllice, Tuchów i Zassów. Promotorami bractw przyklasztornych w Tarnowie i Tuchowie byli zakonnicy. Funkcję tę spełniali czasem sami przełożeni klasztorów, częściej jednak pełnili ją wyznaczeni zakonnicy. W przypadku gdy przy bractwie istniała prebenda kapelana, to spełniał on także obowiązek promotora bractwa. Najczęściej wśród obowiązków promotorów wyliczano: odprawianie mszy św. brackich, zarówno za żywych jak i za zmarłych członków bractwa, odprawienie procesji i nabożeństw brackich, wygłaszanie konferencji, szafowanie sakramentów św. dla członków bractwa, czuwanie nad spełnianiem obowiązków przez poszczególnych urzędników brackich, organizowanie spotkań brackich i przewodniczenie im, przyjmowanie nowych członków do bractwa oraz organizowanie elekcji urzędników brackich. Promotor posiadał także ogólny nadzór nad majątkiem brackim⁸³. Źródła nie mówią o sporach i konfliktach pomiędzy proboszczami parafii i prebendarzami bractw. Przyczyna tego stanu rzeczy wydaje się tkwić nie tylko w tym, że niewielu było prebendarzy różnych od proboszczów, ale i w jasnych rozporządzeniach Kościoła pod adresem

⁸² B. Panek, *Dzieje bractwa Szkaplerza św. przy kościele Karmelitów w Krakowie na Piasku do końca XVIII*, w: RTK 10: 1963 z. 3 s. 53—54.

⁸³ APL *Documenta Ecclesiae*, nr 4; W. Szoldrski, *Historia kościoła*, s. 35.

prebendarzy. Polecono im wspierać proboszczów w duszpasterstwie, okazywać im cześć i szacunek, ustępować w sprawach spornych. Przypominano równocześnie, że prebendarze nie uczestniczą w dochodach parafii, oraz, że wino, воск i inne konieczne rzeczy do sprawowania liturgii brackiej mają zapewnić we własnym zakresie⁸⁴.

Dane źródłowe na temat funkcji spełnianych w bractwach prepozytury tarnowskiej przez świeckich są bardzo szczupłe. Pozwalają one stwierdzić z pewnością, że szereg bractw posiadało starszych wybieranych na to stanowisko drogą elekcji. Nie można jednak powiedzieć jak przebiegała elekcja w poszczególnych przypadkach. Jedyną pewną informacją w tym względzie jest wzmianka o elekcji w Bractwie Niepokalanego Poczęcia NMP przy kościele bernardynów w Tarnowie. Ówczesny promotor bractwa zgromadził stowarzyszonych w święto Niepokalanego Poczęcia NMP w kościele. Po wspólnej modlitwie do Ducha Świętego wygłosił zachętę i pouczenie dotyczące przeprowadzenia wyboru urzędników brackich. Następnie dokonano wyboru zarządu męskiej gęzi bractwa, a do dalszej elekcji zgromadzono się ponownie dn. 27 grudnia i ustalono urzędy wśród niewiast. Wybrany zarząd wpisano w księdze brackiej. Innych szczegółów elekcji w bractwach prepozytury nie znamy⁸⁵. Prawdopodobnie przebiegała ona tak jak ustalały ją statuty poszczególnych bractw, zachowując zawsze takie elementy programu jak wspólna modlitwa, głosowanie i przekazywanie urzędów. W przypadku bractw wiejskich, gdzie liczba członków była mniejsza, należy przypuszczać, że niekiedy elekcji dokonywano w sposób uproszczony, albo nawet rezygnowano z niej w ogóle. Proboszcz sam wybierał kogoś z członków bractwa do pomocy w prowadzeniu bractwa, nazywając go starszym lub seniorem, nie bacząc na samorządność bractwa. Tak mogło być między innymi w Rygllicach i w Lisiej Górze, w stosunku do których źródła mówią, że nie przeprowadzono elekcji seniorów brackich⁸⁶.

Zgromadzony materiał źródłowy nie pozwala szczegółowo przedstawić praw i obowiązków starszych bractw. Zapewne należała do nich troska o rozwój bractwa, o przestrzeganie należytego porządku podczas „schadzek” brackich, troska o kaplicę lub ołtarz bracki, opieka nad chorymi i biednymi, przypominanie prebendarzowi o odprawieniu mszy w intencji bractwa, wypłacanie należności księdzu, organście, grabarzowi. Hanna Zaremska twierdzi, że rola starszych wzrastała w miarę wzrostu znaczenia bractw,

⁸⁴ ArKr AEp 92 (1752—1754) k. 190—198.

⁸⁵ ArBerKr Sygn. XIV-e-2 *Liber continens*, s. 19.

⁸⁶ ArKapKr *Acta visitationis* nr 48 (1665) k. 11; ArKr *Acta visitationis* nr 47 (1748) k. 9.

a zakres ich obowiązków był tym większy im mniej było wybranych urzędników brackich⁸⁷. Wiadomości o bractwach prepozytury tarnowskiej w pełni potwierdzają tę tezę.

O istnieniu innych urzędników w bractwach omawianego terenu można wnioskować tylko pośrednio. Skoro bowiem w wielu źródłach są wzmiankowane albumy brackie to należy sądzić, że byli również sekretarze odpowiedzialni za ich prowadzenie. Każde bractwo bowiem z nakazu Kościoła miało prowadzić księgę wpisów, księgę przychodów i rozchodów oraz album bractwa, w którym zapisywano urzędników bractwa, fundacje i rozporządzenia dotyczące bractwa. Jednolite i solidne spełnianie tego nakazu powierzano właśnie sekretarzowi bractwa. Nadto, w zachowanej księdze wpisów do Bractwa św. Anny przy kościele Bernardynów w Tarnowie jest adnotacja, przy jednym z nazwisk, że zostało wpisane „ręką własną”, co pozwala wnioskować nie tylko o tym, że ktoś umiał pisać, ale i o tym, że istniała osoba spisująca członków bractwa z urzędu⁸⁸.

Inwentarze Bractw św. Józefa w Luszowicach i Niepokalanego Poczęcia NMP w Tuchowie wymieniają laski brackie, stanowiące oznakę urzędu „marszałka” pilnującego porządku podczas procesji. Wydaje się, że przynajmniej w tych bractwach istniał ten urząd. Większość bractw posiadała swoje chorągwie, krzyże, feretrony. Zapewne byli także ludzie odpowiedzialni za ich noszenie podczas ceremonii liturgicznych. Bulla papieża Innocentego XII wydana dla Bractwa Niepokalanego Poczęcia w Tuchowie podkreślała, że członkowie tego bractwa pełnią czyny miłosierdzia. Być może, było to związane z urzędem wizytatorów chorych często spotykanym przy bractwach stawiających sobie cele charytatywne. Skarby brackie uzasadniają hipotezę przyjmującą istnienie urzędu skarbnika strzegącego majątku brackiego i gromadzącego dobra wspólne.

Jedynie w przypadku Bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP w Tarnowie można określić z pewnością wszystkie urzędy, ponieważ zachował się ich dokładny spis. Oprócz protektorów ze stanu duchownego i świeckich wymienia on: „seniorów, skarbnika, notariusza, konsyliarzy, prokuratorów, marszałków, noszących chorągwie, wizytatorów chorych, taciferari, cruciferi, servitora”. W zarządzie galezi żeńskiej bractwa wymieniano: „podskarbinie, konsyliarki, prokuratorki, panny do noszenia obrazów, matki do nawiedzania chorych, serwitorki”⁸⁹.

Z każdą funkcją i urzędem brackim były związane określone obowiązki, które wybrani urzędnicy spełniali i z których zdawali sprawę przed całym bractwem. Szczegółowy zakres obowiązków z braku źródeł jest dla bractw omawianego terenu niemożliwy do odtworzenia. Można o nich jedynie wnioskować z nazwy i wymagań stawianych przez statuty poszczególnym urzędom.

4 Członkowie bractw i ich działalność

Przynależność do bractw kościelnych nie była krępowana ze strony Kościoła żadnymi ograniczeniami. Prawa i obowiązki brackie w takim samym stopniu zobowiązywały zamożnych jak i ubogich, niewiasty jak i mężczyzn. Bulle papieskie kierowane do bractw podkreślały, że są to bractwa dla wiernych obojga płci. Każdy wstępujący do bractwa był poddawany takiemu samemu obrzędowi przyjęcia. Obejmował on: wyrażenie prośby o przyjęcie, zadeklarowanie gotowości spełniania powinności brackich wobec promotora oraz wpisanie do księgi brackiej. Oprócz tego, bractwa stosowały różne formy osobistej deklaracji oraz różne sposoby wręczania i poświęcania znaków przynależności do bractwa. Własną formę przyjmowania w poczet braci miało Bractwo Niepokalanego Poczęcia NMP przy kościele oo. Bernardynów w Tarnowie. Forma ta była związana z nałożeniem szkaplerza Niepokalanego Poczęcia NMP. Przyjmujący szkaplerz klękał przed księdzem ubranym w komżę i stułę, który odmawiał nad nim przepisaną modlitwę, następnie poświęcał szkaplerz i nakładał go przyjmowanemu do bractwa, wypowiadając słowa: „Przyjmij bracie szkaplerz Niepokalanego Poczęcia NMP, abyś za jej wstawiennictwem zwyciężył starego człowieka, a oczyszczony od wszelkiej zmyzy z grzechu żył bez winy i doszedł do życia wiecznego. Amen. A ja mocą udzielonej mi władzy przyjmuję cię do uczestnictwa w dobrach duchowych, które są w naszym bractwie z łaski Boga i przywileju Stolicy Apostolskiej. W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen”. Obrzęd kończył się zapisaniem w albumie brackim imienia i nazwiska nowoprzyjętego, który wypowiadał słowa: „Niech będzie pochwalony Przenajświętszy Sakrament i błogosławiona czystość z Niepokalanym Poczęciem Najświętszej Maryi Panny”⁹⁰ W niektórych bractwach w związku z przyjęciem do grona członków składano dobrowolne ofiary pieniężne. Wydaje się jednak, że nie był to zwyczaj powszechny, chociaż z pewnością w trakcie przynależności do bractwa zbierano pieniądze do skarby brackiej także od stowarzyszonych.

⁹⁰ W. Szoldrski, *Historia kościoła*, s. 35.

⁸⁷ H. Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie*, s. 63.

⁸⁸ ArBerKr Sygn. XIV-e-6 *Regestr wpisowania Braciej i Sióstr do bractwa Anny Świętej Samotrzeciej*, wpis z 1724 r.

⁸⁹ Tamże, Sygn. XIV-e-2 *Liber continens*, s. 19–21.

Zagadnienie liczebności poszczególnych bractw oraz szczegółowa charakterystyka członków jest niemożliwa do wyczerpującego przedstawienia z powodu braków w danych źródłowych. Można podać jedynie fragmentaryczne informacje na ten temat. Najbogatszą dokumentację posiadają bractwa przy kościele Bernardynów w Tarnowie. Zachowały się bowiem księgi wpisów Bractwa św. Anny za lata 1585—1682, Bractwa św. Franciszka za lata 1603—1703 i księgi Bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP za lata 1718—1740. Na ich podstawie ustalono, że do poszczególnych bractw, we wskazanym czasokresie należało: do Bractwa św. Anny ok. 3 000 członków, do Bractwa św. Franciszka ok. 17 000 członków, do Bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP 488 osób. Liczbę mężczyzn w Bractwach św. Anny i św. Franciszka na podstawie sondażowych obliczeń można szacować na około 1/3 ogólnej liczby członków. Natomiast do Bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP należało 157 mężczyzn tzn. 1/3 ogólnej liczby członków tego bractwa⁹¹. Nie zdołano dokładnie określić jak kształtował się przyrost liczby członków w poszczególnych bractwach, ponieważ wpisywano ich nie według lat wstępowania, ale według alfabetu, nie podając przy nazwiskach roku wpisu. Przeciętnie przyjmowano w ciągu roku do Bractwa św. Anny 33 osoby, do Bractwa św. Franciszka 170 osób, do Bractwa Niepokalanego Poczęcia ok. 25 osób. We wskazanych rejestrach występują osoby różnych stanów. Duchowni występują szczególnie licznie w spisach Bractw św. Anny i św. Franciszka. Obydwa spisy rozpoczynają się spisem duchownych należących do bractwa. Bractwo św. Anny rozpoczęło księgę wpisów od własnoręcznego wpisu arcybiskupa lwowskiego J. D. Solikowskiego oraz od wpisu kanoników kolegiaty tarnowskiej: Krzysztofa Kazimierskiego, Jana Mężyka, Erazma Marcinkowskiego. Ogółem do bractwa było wpisanych 64 księży z Tarnowa i okolic. Spis Bractwa św. Franciszka wymieniał 62 duchownych z Tarnowa i okolicznych parafii, byli to jednak duchowni mniej utytułowani niż w Bractwie św. Anny. W Bractwie Niepokalanego Poczęcia księża byli zapisywani sporadycznie.

⁹¹ ArBerKr Sygn. XIV-e-6 *Regestr wpisowania person duchownych do bractwa św. Franciszka, który się poczyna od roku 1603*, s. 1—3; *Regestr spisowania wszystkich sióstr bractwa św. Franciszka, według liter abecadła dla snadniejszego znalezienia*, s. 5—82; *Regestr wpisowania Bractey i Sióstr do bractwa Anny Świętej Samotrzeciej*, s. 121—189; Sygn. XIV-e-2 *Liber continens in se susceptos in confraternitate confratres et consorores BMV Immaculatae Conceptionis ex fundatione gen. d. F. Stepkowski fundatoris huius confraternitatis sub praesidentia P. A. Theophili Ciszkowski a. D. 1718*; Sygn. XIV-e-7 *Księga bractwa św. Franciszka w Kościele Bernardynów w Tarnowie (1688—1719)*; *Liber inscribendorum ad confraternitatem S. Annae tam ex femini sexu qua ex sexu virili ex annis 1669—1682*, s. 53—60.

We wszystkich omawianych księgach wpisów przeważającą większość stanowili ludzie świeccy, szcycący się niejednokrotnie szlacheckim pochodzeniem i piastowaniem różnych urzędów i godności. Do bractwa św. Anny należały m.in. „Wielmożna Pani Katarzyna Sapieżka, szlachetnie urodzone Barbara Ronierówna i Franciszka Dobkówna ... Jaśnie Wielmożna Pani Konstancja Kraśnicka ze Swiebodzina”. Do Bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP należeli „Piotr Wodzicki podczaszy krakowski, pułkownik JKM i Rzeczypospolitej, Elżbieta Czarnowska chorążyna przemyska, magister Mateusz Włochowski sprawujący urząd dyrektora tarnowskiej szkoły kolegiackiej wraz z 20 swoimi wychowankami”. Ustalenie przynależności do określonych stanów nie zawsze jest możliwe, ponieważ w większości przypadków zamieszczano same nazwiska osób wstępujących do bractwa bez podawania ich stanu i bliższych danych personalnych. Ze sporadycznych danych na interesujący temat wynika, że do bractwa należeli: członkowie rady miejskiej, wójtowie, mieszczanie, kowale, sukiennicy, kupcy, myśliwi, wdowy, panny. Z zamieszczonych nazw miejscowości wynika, że członkami tych bractw, oprócz tarnowian, byli mieszkańcy następujących miejscowości: Bieleza, Borowa, Dąbrowa Tarnowska, Dębica, Gorlice, Gumniska, Jurków, Klikowa, Koszyce, Krzyż, Lisia Góra, Łękawica, Nowy Sącz, Pilzno, Przemyśl, Radgoszcz, Radłów, Ryglice, Skrzyszów, Stary Sącz, Straszęcín, Szarwark, Szczucin, Tuchów, Witkowice, Wojnicz, Zabłocie, Zaczarnie, Zaborów, Zbylitowska Góra, Zdziarzec, Żabno, Żukowice. Z przeprowadzonych analiz wynika, że powyższe bractwa obejmowały ludność wszystkich stanów bez żadnych wyjątków, że ich członkami byli nie tylko tarnowianie, lecz także mieszkańcy wsi a czasem nawet odległych miejscowości.

Inną zachowaną księgą bracką, umożliwiającą poznanie członków bractw, jest album Bractwa św. Józefa ze Skrzyszowa. Zawiera on rejestr osób wpisanych do bractwa od roku 1750—1772. Na podstawie tego albumu stwierdzono, że do bractwa w ciągu 22 lat zapisało się 1328 osób, w tym 480 mężczyzn. Największa liczba wiernych została zapisana do bractw w uroczystość św. Józefa 1750 r. — 576 osób. Ten masowy napływ był związany z uroczystym wprowadzeniem tego bractwa w Skrzyszowie. Inne licznější zapisy miały miejsce w latach: 1752 — 78 osób, 1754 — 135 osób, 1756 — 65 osób. Najmniej zapisało się do bractwa w 1761 r. — 7 osób, 1766 — 10 osób. Przeciętnie przyjmowano do tego bractwa 60 osób w ciągu roku. Cechą charakterystyczną zapisów było to, że dokonywano ich zasadniczo w uroczystość patronalną św. Józefa. Wśród członków bractwa, oprócz osób bliżej określonych, jak na przykład Jana Barańskiego, plebana z Uszwi, Marcina Dziekanowskiego wikariusza tarnowskiego, Katarzyny Go-

ścińskiej organizacyny ze Skrzyszowa, było pokaźne grono osób bez żadnych bliższych danych⁹². Stosunkowo często odnotowywano nazwę miejscowości z której dany członek bractwa pochodził. Patrząc na omawianą księgę pod kątem terytorialnego pochodzenia członków trzeba stwierdzić, że wielką część stanowili mieszkańcy Skrzyszowa i wiosek należących do tej parafii⁹³. Z innych miejscowości powtarzają się następujące: Biała, Jurków, Koszyce, Kowalów, Krzyż, Lisia Góra, Łęg, Łękawica, Nowa Wieś, Nowodworce, Polna, Poręba Radlna, Szywnaład, Tarnów, Trzemeszno, Tuchów, Wilkanowice. Jeżeli przyjąć, za B. Kumorem, że ludność parafii Skrzyszów w 1750 r. liczyła ok. 2 000 osób, oraz że spośród zapisanych do bractwa w 1750 r. prawie 400 osób pochodziło z terenu parafii, to wynikałoby, że prawie 1/5 ludności parafii należała do bractwa. Obliczenie przynależności do bractw ludności Tarnowa jest utrudnione przez to, że w mieście istniało kilka bractw, zarówno przy kolegiacie jak i przy kościele Bernardynów, a ponadto te same osoby mogły należeć do dwóch lub więcej bractw równocześnie. Niemniej jednak przy wyraźnej tendencji ludności miejskiej do zrzeszania się w ramach cechów, bractw i innych stowarzyszeń można przyjąć, że do bractw kościelnych należała znaczna część mieszczan.

Oprócz w miarę kompletnych ksiąg bractw przy kościele Bernardynów i Bractwa św. Józefa w Skrzyszowie dane na temat członków bractw w innych parafiach prepozytury tarnowskiej są bardzo skąpe i często tylko pośrednie. Zachowały się bowiem wzmianki o liczbie kap brackich, albo wzmianki o sławnych ludziach należących do bractwa. Trudno jedna na tak wątej podstawie źródłowej przeprowadzać jakiegokolwiek znaczące dociekania.

Dewocyjny charakter bractw prepozytury tarnowskiej określał zakres ich działalności. Zmierzała ona zarówno do wzrostu pobożności członków bractw jak i do ożywienia życia religijnego parafii. Podstawowe założenia w tym względzie, realizowane przez bractwa wypływały z przyjętych statutów i celów. Zwykle zamierzonym celem było powiększenie chwały Trójcy św., Chrystusa eucharystycznego, pomnożenie czci Matki Bożej i Świętych Pańskich, ożywienie wiary, nadziei i miłości stowarzyszonych, wyproszenie łask żywym i umarłym oraz ułatwienie życia w przyjaźni z Bogiem. Środkiem do osiągnięcia tych celów było życie religijne braci i sióstr. Źródła nie podają szczegółowego opisu wzoru życia

⁹² Archiwum Parafii Skrzyszów *Album Sacratissimae Confraternitatis Patrocini Sposi Joseph Sponsi BVM ab a.D. 1750*.

⁹³ B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, s. 42 podaje następujące miejscowości należące do parafii Skrzyszów: Skrzyszów, Wola Rzędzińska, Poszkole, Wałki, Jodłówka, Wielkie Pole, Wola Pogórska, Pogoria, Bartynia, Kobyłarnia.

braci ani w formie pozytywnej, ani w formie negatywnej. Zgromadzono natomiast pewną grupę zachęt i wskazań, dotyczących spełniania określonych praktyk religijnych. Były to praktyki dodatkowe w stosunku do tych, które obowiązywały każdego chrześcijanina. Większość z tych praktyk miała charakter wspólny, tzn. bractwo uczestniczyło w nich jako zwarta grupa, a tylko niektóre odprawiano indywidualnie. Były to zwłaszcza te modlitwy i praktyki, które trzeba było wykonać w związku z uzyskiwaniem odpustów.

Spośród wspólnych dla wszystkich braci praktyk religijnych należy wymienić najpierw msze św. brackie. Odbywały się one w jedną z wyznaczonych niedziel miesiąca. Najczęściej była to niedziela pierwsza albo czwarta. Bracia uczestniczyli we mszy ubrani w kapy, trzymając w rękach świece, zapalone od początku mszy św. aż do komunii św. Msza kończyła się wystawieniem Najświętszego Sakramentu oraz procesją eucharystyczną, w czasie której bracia tworzyli asystę, niosąc świece, chorągwie i feretrony. W bractwach Różańcowych podczas procesji śpiewano litanię o Matce Bożej. Poza tą uroczystą mszą bractwo zamawiało także msze św. i uczestniczyło w nich w dni wyznaczone przez Stolicę Apostolską lub biskupa, jako dni uzyskiwania odpustów przez członków bractwa. Bracia byli zachęceni do licznego uczestniczenia w tych mszach aby mogli posiadać rozdzielane dobra duchowe⁹⁴.

Oprócz mszy św. za żyjących członków bractwa były odprawiane msze św. za zmarłych braci i siostry. W tym przypadku były w bractwach różne zwyczaje. Msze za zmarłych odprawiano więc po procesjach w „suche dni”, albo nazajutrz po świętach wyznaczonych do uzyskiwania odpustów albo po świętach maryjnych. Jeżeli bractwo posiadało ołtarz uprzywilejowany to zczyło sobie, aby msze za zmarłych braci były odprawiane w każdy poniedziałek. Znakiem pamięci o zmarłych było także sporządzanie rejestrów zmarłych braci i sióstr i odczytywanie ich nazwisk podczas mszy za zmarłych albo podczas comiesięcznych mszy brackich. Księga Bractwa św. Franciszka w Tarnowie zalecała, aby te „księgi zawsze dawać ojcu kaznodziei na kazalnicy w pierwszą niedzielę miesiąca, gdy bywa procesja z Najświętszym Sakramentem, aby powiedział liczbę dawno zmarłych braci i sióstr, przypomniawszy tych co niedawno umarli, czym byli, czym się wstawili, jakie dobra po sobie pozostawili”. Obowiązek dopilnowania tego zwyczaju spoczywał na starszych bractwa⁹⁵. Pamięć bractwa o zmarłych przeja-

⁹⁴ Sz. Hagenow, *Bractwo św. Anny*, s. 19—28; T. M. Leikes, *Rosa aurea*, s. 35—38.

⁹⁵ ArBerKr Sygn. XIV-e-6 *Registr zmarłych braci i sióstr bractwa św. Anny Samotrzejkiej*, s. 189—248; Tamże, *Registr zmarłych braci i sióstr bractwa św. Franciszka*, s. 249—260.

wiała się także w uczestniczeniu w pogrzebach braci, do czego dodatkową zachętę stanowiły odpusty uzyskiwane za tę usługę. Warto wspomnieć, że bractwa uczestniczyły w pogrzebach ludzi spoza bractwa, zwłaszcza gdy byli to ludzie biedni. Bractwo Szkaplerzne w Szywnaldzie posiadało nawet fundację, aby troszczyło się o pogrzeby dla zmarłych ludzi biednych, którzy byli samotni albo których rodziny nie były na tyle zamożne, aby sprawić im pogrzeb⁹⁶. „Katalog sławnych braci i sióstr pochowanych w kaplicy Niepokalanego Poczęcia NMP” przy kościele Bernardynów w Tarnowie wymienia 4 przypadki pochowania zmarłych członków bractwa w kościele. Byli to: Krzysztof z Trzebin Trzebieński zmarły dn. 30 kwietnia 1737 r., Anna Bielecka zmarła dn. 28 marca 1737 r., Antoni Prusinowski zmarły dn. 24 kwietnia 1738 r., Franciszek Trzebianowski zmarły dn. 16 września 1739 r.⁹⁷ Źródła nie podają innych przypadków tego typu, nie zawierają także informacji na jakiej podstawie pochowano właśnie te osoby w kaplicy i dlaczemu zrezygnowano z tego zwyczaju, zaprowadzonego zresztą na krótko i wbrew obowiązującym przepisom Kościoła.

W archiwaliach parafii w Szywnaldzie znajduje się szczegółowy opis nabożeństwa za zmarłych, w którym miało obowiązek uczestniczyć Bractwo Szkaplerzne. Wójt i gmina ofiarując bractwu 20 krów przedstawili opis nabożeństwa i żądania pod adresem bractwa. „W wilię jednego nokturnu za zmarłych z colectą Deus venie largitor, na tychże będą postawione mary z trumną, około tejże cztery świece świecić się mają. Po wiliach msza św. śpiewana przed Najświętszą Panną *De requiem* odprawiać się będzie. Podczas tej mszy bracia szkaplerzni ubrawszy się w kapy ofertę rekwizjalną odprawiać będą, w kościele koło ołtarza wielkiego szywnaldzkiego chodząc. Po skończonej zaś mszy św. procesja rekwizjalna, na której celebrans wodą święconą kropić będzie po cmentarzu jak jest zwyczaj, mając ogień w trybularzu do kadzenia. W tej procesji bracia szkaplerzni w kapach asystować będą. Na sanctus mszy św. dzwonić będą powinni przestając, a na procesji dzwonić nieustannie mają ... To nabożeństwo będzie się odprawiało cztery razy do roku w każde „suche dni” w dzień środni, jeżeli by zaś święto było we środę to w piątek odprawić się ma. Obligujemy przy tym braci i siostry Szkaplerza św., aby na tym nabożeństwie bywali prosząc Pana Boga i Jego Matkę Najświętszą za dusze zmarłych braci i sióstr szkaplerza św., za żywych fundatorów i dobrodziejów bractwa tego”⁹⁸.

Popularnym nabożeństwem wśród bractw był Różaniec. Odma-

⁹⁶ ArKr AEp 59 (1658—1659) k. 290—292.

⁹⁷ ArBerKr Sygn. XIV-e-2 *Liber continens*, s. 80.

⁹⁸ ArTw fasc. *Szywnald Conspectus fundatorum Missarum ac Devotionum penes ecclesiae Par. Szywnald*, rubryka nr 5.

wiano go przede wszystkim w bractwach Różańcowych, ale nie stroniły od niego i inne bractwa. Odmawiano go wspólnie lub śpiewano pod przewodnictwem promotora, zwłaszcza w niedziele i święta w kaplicy brackiej. Kapelan lub promotor bractwa wygłaszał przy tej okazji naukę o modlitwie różańcowej i o prawdach wiary. Niezależnie od Różańca odmawianego wspólnie, członkowie bractwa mieli obowiązek indywidualnie odmówić cały różaniec w ciągu tygodnia⁹⁹.

W wielu kościołach odmawiano także koronkę do Matki Bożej. Koronka była rozważaniem siedmiorakiego wesela Maryi, w następujący sposób: Uklękawszy należało skierować myśli ku Bogu, pomodlić się do Ducha Świętego, a następnie odmówić trzy razy *Ojciec nasz*, trzy razy *Zdrowaś Maryjo*, za stworzenie, odkupienie i wezwanie do wiary. Następnie należało odmówić antyfonę rozpoczynającą się od słów *Pozdrawiam Cię*. Po tych modlitwach należało odprawić krótkie rozmyślenie pierwszej boleści Pana Jezusa, odmówić stosowną modlitwę, odprawić rozważanie pierwszego wesela Maryi, odmówić dziesięć *Zdrowaś Maryjo*, modlitwę i kolejne rozważanie¹⁰⁰.

W źródłach dotyczących parafii Piotrkowice znajdujemy wzmiankę o śpiewaniu w niedzielę *Oficjum o Matce Bożej* (godzinek). Zapewne uczestniczyło w tym oficjum także bractwo Niepokalanego Poczęcia istniejące przy tej parafii. Również bractwo Najświętszego Serca Pana Jezusa w Piotrkowicach odprawiało w niedzielę bracką oficjum o Najświętszym Sercu P. J. oraz litanie do Serca Pana Jezusa. Członkom bractwa zalecano ponadto odmawiać litanie w każdy piątek i w każde święto¹⁰¹.

Patronalne święta brackie były okazją do przeprowadzania spowiedzi dla wszystkich członków bractwa. Wydaje się, że z czasem spowiedzi brackie przerodziły się w spowiedzi parafialne. Zapraszano na dzień spowiedzi brackiej spowiedników z sąsiednich parafii, aby wszyscy mogli się wyspowiadać i uzyskać przyznane na dzień święta patronalnego odpusty¹⁰².

Do kształtowania postawy religijno-moralnej braci oraz udzielania napomnień porządkowych służyła tzw. schadzka, która odbywała się kilka razy w roku, a zwłaszcza w święto patronalne po południu. Na zebraniu tym omawiano bieżące sprawy bractwa, słuchano konferencji, a promotor zachęcał braci do udziału w nabożeństwach, oraz napominał ich, „aby się nie lenili do kap na procesji oraz do dyscyplin, jako się już zaprawili”¹⁰³. Wzmianki

⁹⁹ ArKapKr *Acta visitationis* nr 49 (1669) k. 6; ArTw fasc. Piotrkowice, Kopia wykonana w 1824 r.

¹⁰⁰ Sz. Hagenow, *Bractwo św. Anny*, s. 80—120.

¹⁰¹ ArTw fasc. Piotrkowice. Kopie wykonane w latach 1824 i 1826.

¹⁰² ArKr AEp 59 (1658—1659) k. 279—292.

¹⁰³ Tamże, k. 284—292.

o dyscyplinach spotykane w źródłach dotyczących szeregu bractw wskazują, że bractwa praktykowały biczowanie jako formę pokuty i ascezy.

Religijność bractw była kształtowana także przez książeczki i nabożeństwa popularyzowane przez poszczególne bractwa. Biskup pomocniczy krakowski M. Kunicki w piśmie do proboszcza ze Skrzyszowa Bartłomieja Barańskiego w sprawie wprowadzenia bractwa św. Józefa zalecał, aby pobożność braci kształtować według wskazań książeczki bractwa św. Józefa i aprobował wszystkie zawarte w niej modlitwy. Ponadto zalecił bractwu modlitwę składającą się z siedmiu modlitw niedzielnych, z tyłomaż „pозdrowieniami Anielskimi”, dodając po poszczególnych Pozdrowieniach Chwała Ojcu i Symbol Apostolski oraz rozważanie siedmiu radości i smutków św. Józefa, które podjął razem z Jezusem i Maryją dla zbawienia ludzi. W przypadku gdyby odmawianie takiej modlitwy było niemożliwe proponował inną formę modlitwy składającą się z trzech *Ojciec nasz*, trzech *Anioł Pański*, *Chwała Ojcu i Wierze w Boga*¹⁰⁴.

Godną uwagi formę pobożności brackiej proponował tekst inwokacji odmawianej przez wstępujących do bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP w Tuchowie. „Najświętsza Panno Maryjo, Matko Boża, Dziewico Niepokalana. Ja N. najlichszy człowiek, pragnąc służyć Tobie i ufając wielkiemu miłosierdziu Twemu przed obecnością błogosławionego Syna Twojego i wszystkiego dworu niebieskiego, oddaję się dziś Tobie za sługę, niewolnika wiecznego w bractwie Niepokalanego Poczęcia, biorąc Ciebie za osobliwą Matkę, Panią i Opiekunkę i mocno u siebie stanowiąc, nigdy Cię nie opuszczać i czi Twojej zawsze bronić. A osobliwie ślubuję, że zawsze za Niepokalane i ze wszech miar święte Poczęcie Twoje zastawiać się będę aż do śmierci. Ciebie tedy Przenajświętsza Panno, przez krew Jednorodzonego Syna Twego pokornie proszę, abyś mnie w poczet wiernych sług Twoich za wiecznego niewolnika przyjął, we wszystkich przygodach mnie ratowała i w godzinę śmierci mojej łaskawie przybyła. Amen”¹⁰⁵. Treść tej modlitwy jest bliska idei niewolnictwa maryjnego wielokrotnie podejmowanej w Kościele.

Działalność religijna bractw znajdowała swój wyraz także w trosce o miejscowy kościół, w którym posiadały swoje ołtarze lub kaplice. Z pewnością dzięki zabiegom i ofiarności bractw kaplice te były dostatnio i gustownie wyposażone. Zachowane inwentarze ołtarzy i kaplic obrazują i potwierdzają różnorodność i wartość wyposażenia. Bractwo Szkaplerza NMP w kolegiacie tarnowskiej posiadało jako wyposażenie ołtarza: 15 ornatów, 4 dalmatyki, 8

firanek do obrazu, 3 zasłony, 22 obrusy, 2 ręczniki. Sam ołtarz był przyozdobiony wieloma kosztownymi wotami i ozdobami. Obraz NMP był przyozdobiony sukienką srebrno-złocistą z dwiema koronami wysadzonymi kosztownymi kamieniami, wokół obrazu było 14 gwiazd srebrnych, z których 9 było większych a 5 mniejszych, kilka sznurów koralu, szereg wot srebrno-złocistych z różnymi napisami lub wygrawerowanymi scenami o tematyce hagiograficznej i biblijnej. Ponadto na ołtarzu stały dwa relikwiarze i 12 lichtarzy, używanych w pełnej liczbie przy wystawieniu Najświętszego Sakramentu¹⁰⁶.

O podobnym wystroju ołtarzy brackich świadczą inwentarze Bractwa Różańcowego i Bractwa Niepokalanego Poczęcia w Tuchowie oraz Bractwa Różańcowego w Zassowie i Bractwa św. Józefa w Luszowicach¹⁰⁷. Jedyną różnicą tkwiła w tym, że opis wyposażenia bractwa tarnowskiego był bardziej szczegółowy, więcej w nim było rzeczy srebrno-złocistych i kosztownych, natomiast różnorodność przedmiotów była podobna we wszystkich przypadkach.

Niektóre bractwa troszczyły się nie tylko o własny ołtarz, ale również o utrzymanie całego kościoła. Jeżeli bowiem wzmiankowani w szeregu parafii witrycy byli równocześnie starszymi bractwa, to na pewno angażowali braci do wykonywania przynajmniej niektórych prac porządkowych lub remontowo-budowlanych przy kościele. Tak na przykład zasługą Bractwa Różańcowego w Tuchowie był remont kaplicy różańcowej przy kościele parafialnym. Wizytacja z 1657 r. mówiła bowiem o niej jako wymagającej rychłego remontu, natomiast wizytacja z 1669 r. podawała informacje o prężnie działającym bractwie Różańcowym oraz podała inwentarz kaplicy Różańcowej otaczanej opieką i przyozdabianej przez Bractwo Różańcowe¹⁰⁸.

Wygląd ołtarzy brackich świadczy nie tylko o ofiarności członków bractw na rzecz właściwego ich wystroju, ale pozwala dostrzec w bractwach promotorów sztuki sakralnej. Przejawem takiej działalności było ofiarowanie kosztownych wot z wygrawerowanymi scenami religijnymi, troska o to, aby bractwo miało swoje obrazy i feretrony do noszenia podczas procesji, fundowanie paramentów liturgicznych potrzebnych do sprawowania liturgii i ceremonii brackich. Interesujących danych w tym względzie dostarcza spis dobrodziejów Bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP przy kościele Bernardynów w Tarnowie. Podaje on, że Kazimierz Ja-

¹⁰⁶ F. Herzig, *Katedra*, s. 59—60.

¹⁰⁷ ArKapKr *Acta visitationis* nr 49 (1669) k. 3, 17; ArKr *Acta visitationis* nr 48 (1748) k. 132—133; W. Szoldrski, *Historia kościoła*, s. 189—199.

¹⁰⁸ ArKapKr *Acta visitationis* nr 49 (1669) k. 3; ArTw fasc Tuchów, kopia wizytacji z 1657 r.

¹⁰⁴ Archiwum Parafii Skrzyszów *Inscriptio susceptorum*, s. 11.

¹⁰⁵ W. Szoldrski, *Historia kościoła*, s. 35.

nicki podwójci tarnowski i podskarbi bractwa, ofiarował dn. 18 lipca 1738 r. „sukienkę cytrynową w kwiaty na obraz Najświętszej Panny Maryi oraz potrójny płaszczek ze złotymi frędzlami na tenże obraz”. Barbara Trzebińska protektorka bractwa ofiarowała antepedium do kaplicy brackiej „w różne kwiaty na białym tle z figurą Niepokalanej, do której modli się klęcząca figura, przedstawiająca zmarłego syna fundatorki, mówiąc słowa „Monstra te esse matrem” oraz ornat biały, chorągiew „w bławat i srebro na koronę do feretronu noszonego w czasie procesji”. Jędrzej Lychowski administrator skrzyszowski, ofiarował wotum szczerozłote w kształcie serca, a Stanisław Łętowski podstoli krakowski, sędzia grodzki biecki, lustro szklanokryształowe oraz 6 lichtarzy do kaplicy Maryi Panny Niepokalanej (10 grudnia 1741 r.)¹⁰⁹.

Źródła nie podają żadnych informacji świadczących o tym, że bractwa posiadały lub kupowały dla kościołów parafialnych kielichy, monstrancje lub inne paramenty liturgiczne. Jedynie na drodze analogii można przypuszczać, że skoro wiele bractw kościelnych dokonywało tego rodzaju fundacji, to również bractwa prepozytury tarnowskiej, przynajmniej te bardziej zamożne, postępowały podobnie. Jako dzieło sztuki sakralnej trzeba z pewnością rozważać relikwiarze. Informacje na ich temat zawierają inwentarze brackie ze Skrzyszowa, Luszowic, Tuchowa i bractwa szkaplerznego w Tarnowie. Trudno jednak w oparciu o zebrane dane źródłowe jednoznacznie stwierdzić, czy bractwa same troszczyły się o sprowadzanie relikwii i miały wpływ na wygląd relikwiarzy, czy też otrzymywały je jako dar, bez możliwości wpływu na ich zewnętrzny wygląd. Bez wątpienia zasługą bractw był sam fakt posiadania i czczenia relikwii, a także eksponowanie ich w kościele parafialnym lub w kaplicy brackiej. Przykładem wyglądu relikwiarzy posiadanych przez bractwa może być relikwiarz ze Skrzyszowa, zawierający cząstki Krzyża św. umieszczone w kryształowym krzyżu w srebrnej oprawie¹¹⁰.

Inną formą działalności religijnej bractw było uczestnictwo w uroczystościach parafialnych w specjalnych szatach brackich dla podniesienia świetności obchodu. Wszystkie zachowane inwentarze brackie wymieniały różnego rodzaju elementy stroju brackiego. Cytowany już inwentarz Bractwa Szkaplerznego w Tarnowie wymieniał różnokolorowe sukienne giermaki (długie suknie), które członkowie bractwa nakładali na siebie w czasie uroczystych ceremonii w kolegiacie. Do nich dochodziły wachle oraz różnokolorowe kaptury. W. Szoldrski podaje, że jedną z przyczyn wprowadzenia Bractwa Niepokalanego Poczęcia przy kościele Benedyktynów w Tuchowie była okazałość jaką zyskiwały nabożeństwa przez

udział członków bractwa¹¹¹. Z udziałem w uroczystościach parafialnych było związane śpiewanie Różańca lub innych pieśni w kościele. Bracia czynili to osobiście lub wynajmowali w tym celu organistę lub scholę istniejącą przy parafii¹¹².

Istotną formą aktywności bractw w prepozyturze tarnowskiej była troska o chorych. Bulle papieskie skierowane do bractw podkreślały, że ich członkowie spełniają dzieła pobożne i czyny miłości. W czasie elekcji w Bractwie Niepokalanego Poczęcia NMP w Tarnowie wybierano między innymi wizytatorów chorych, którzy mieli obowiązek odwiedzać chorych, pocieszać ich, a w razie „biedy” udzielać im stosownej pomocy. W niebezpieczeństwie śmierci mieli obowiązek zatroszczyć się, aby chory pojednał się z Bogiem i przyjął komunię św.¹¹³ Bractwo Szkaplerzne w Szywałdzie nie tylko odwiedzało chorych w domach, ale w myśl fundacji brało ludzi chorych i ubogich na swoje utrzymanie. Być może bractwo to opiekowało się miejscowym szpitalem parafialnym, co byłoby faktem godnym uwagi. To samo bractwo posiadało zalecenie wspierania jałmużną ubogich bez względu na stan, zwłaszcza gdy byli członkami bractwa¹¹⁴. Tego rodzaju działalność bractw wskazuje na ich istotny wkład w rozwiązywaniu problemu opieki nad chorymi, cierpiącymi i ubogimi w parafiach.

Jest prawdopodobne, że pieniądze zebrane do skarby brackiej bywały używane także do utrzymania szkoły parafialnej. Wskazuje na to wzmianka w wizytacji z 1665 r. w Lisiej Górze, która mówi, że „minister scholae” jest opłacany przez proboszcza ze skarby brackiej¹¹⁵. Możliwość taką potwierdza praktyka bractwa Szkaplerznego w Szywałdzie. Promotor tego bractwa wspólnie ze starszymi troszczyli się o szkołę parafialną i o studentów pochodzących z parafii szywałdzkiej. Prebendarz bractwa i proboszcz parafii mieli pilnować, aby rektor szkoły był człowiekiem dobrze wykształconym i aby dzieci dobrze uczył, „bo w nich Kościół bierze pomnożenie w kapłanach i zakonnikach”. Starsi zaś wraz z prebendarzem mieli dawać pięciu studentom uczącym się u Jezuitów albo w Akademii Krakowskiej po 1 zł pol. na miesiąc. Jeżeli studentów nie było mieli obowiązek przeznaczyć te pieniądze dla uczniów miejscowej szkoły, kupując im „sukienki”, płacąc rektorowi albo też przeznaczając pieniądze na inne cele, zgodnie ze swoim rozważaniem¹¹⁶. W jakiej mierze praktyka ta

¹¹¹ W. Szoldrski, *Historia kościoła*, s. 35.

¹¹² F. Herzig, *Katedra*, s. 66.

¹¹³ *Rituale sacramentorum ac aliarum Ecclesiae coeremoniarum*, Poznań 1679 s. 509.

¹¹⁴ ArKr AEp 59 (1658—1659) k. 290—292.

¹¹⁵ Tamże, *Acta visitationis* nr 48 (1665) k. 28—29.

¹¹⁶ Tamże, AEp 59 (1658—1659) k. 284—292.

¹⁰⁹ ArBerKr Sygn. XIV-e-2 *Liber continens*, s. 85—86.

¹¹⁰ Archiwum Parafii Skrzyszów, *Inscriptio susceptorum*, s. 12.

była spełniana i czy znalazła naśladowców wśród innych bractw prepozytury trudno w świetle zachowanych źródeł stwierdzić. Ubóstwo danych źródłowych uniemożliwia też konkretne i wyczerpujące przedstawienie innych form działalności bractw kościelnych omawianego terytorium. Trudno bowiem snuć daleko idące wnioski w oparciu o zamieszczone tu i ówdzie szczątkowe informacje.

Zakończenie

Analiza zachowanego materiału archiwalnego, dotyczącego bractw kościelnych istniejących na terenie prepozytury tarnowskiej od XV w. do 1772 r., pozwoliła nie tylko ustalić sieć bractw i określić ich różnorodność, ale także dostarczyła pewnych danych dotyczących organizacji i działalności poszczególnych bractw. Wszystkie znane bractwa prepozytury były zorganizowane zgodnie z normatywnymi rozporządzeniami Kościoła w tym względzie. Członkowie bractw pochodzili w zdecydowanej większości ze środowisk wiejskich. Również większość bractw istniała przy parafiach wiejskich. Z tego względu ukazanie szczegółów życia i działalności bractw jest przyczynkiem do tematu nie posiadającego pełnego opracowania w historiografii polskiej. Oprócz wielu ustaleń hipotetycznych wskazano szereg konkretnych form działalności bractw. Należy do nich opieka nad młodzieżą uczącą się i udzielanie im swoistego „stypendium studenckiego”, oraz opieka nad szkołami parafialnymi polegająca na nadzorowaniu odpowiedniego poziomu nauczania. Nie mniej cenną była działalność charytatywna, a więc odwiedzenie chorych, udzielanie julmużny potrzebującym, zapewnianie biednym pożywienia, i prowadzenie szpitali parafialnych. Godna uznania była także troska bractw o kościoły parafialne oraz powierzone bractwom kaplice i ołtarze. Wszystko to pozwala widzieć w bractwach nie tylko elitę religijną parafii ale także załączek rad parafialnych, pierwowzór dzisiejszych opiekunek chorych, a nawet swego rodzaju przykład samorządu wiejskiego, ponieważ w omawianym okresie Kościół i życie religijne wyznaczały kierunek działania całych środowisk.

STANISŁAW SALATERSKI

Das Netz und die Aktivitäten kirchlicher Laien-Bruderschaften in der Präpositur Tarnów bis 1772

(Zusammenfassung)

Die Präpositur Tarnów wurde von dem Bischof von Krakau, Wojciech Jastrzębiec, am 9. Mai 1416 gegründet. Im Jahre 1772 umfasste

sie 21 Pfarreien. Die Laien-Bruderschaften existierten in 17 Pfarreien an 19 Kirchen, darunter zwei Ordenskirchen (der Benediktinerkirche in Tuchów und der Franziskaner-Observanten-Kirche in Tarnów). Von den 33 Bruderschaften trugen fünf den Titel der Mysterien Gottes (drei — der Dreifaltigkeit, eine — des Fronleichnams, eine — des Herzens Jesu), vierzehn hatten den marianischen Charakter (zwei — Literaten der Gottesmutter, zwei — des Skapuliers der Gottesmutter, sechs — des hl. Rosenkranzes, drei — der Unbefleckten Empfängnis, eine — der Tröstenden Gottesmutter), vierzehn hatten Heilige als Schutzpatrone (drei — die hl. Schutzengel, drei — St. Lazarus, zwei — St. Joseph, zwei — St. Johannes von Nepomuk, zwei — St. Anna, eine — St. Franziskus, eine — St. Antonius). Viele von ihnen (14) entstanden im 17. Jh. In der Zeit 1700—1772 entstanden zehn und vor 1600 neun Bruderschaften.

Die rechtliche Grundlage für deren Organisation bildeten die Dekrete des Heiligen Stuhls, unter denen eine besondere Bedeutung die Konstitution *Quaecumque* Klemens' VIII. vom 7. Dezember 1604 hatte, sowie die *Reformationes Generales* des Bischofs von Krakau, Marcin Szyszkowski, von 1621. Alle Bruderschaften hatten Selbstverwaltung, deren Organe jährlich gewählt wurden. Es war ihnen auch eine Fürsorge seitens Geistlicher gewährt, die aus diesem Grund ein Benefizium (als Promotoren bzw. Kapläne der Bruderschaften) erhielten.

Mitglieder der Bruderschaften waren Leute aus verschiedenen gesellschaftlichen Ständen, unabhängig von ihrer Zugehörigkeit zur betreffenden Pfarrei. Es überwogen die Frauen, die etwa zwei Drittel der gesamten Mitgliedschaft ausmachten. In einigen Pfarreien (z.B. Skrzyszów) gehörte den Bruderschaften ca. ein Fünftel aller Gläubigen an.

Der Frömmigkeitstyp der meisten Bruderschaften hatte zur Folge, dass in ihren Aktivitäten die individuellen bzw. gemeinsamen religiösen Praktiken, die Sorge um die Pfarrkirche, die Bruderschaftskapelle bzw. den Bruderschaftsaltar die dominierende Rolle spielten. Sie nahmen aber auch karitative Aufgaben wahr, indem sie Arme und Kranke in ihrer Obhut hatten, sowie trieben kulturelle Tätigkeit, indem sie für Pfarrschulen sorgten und liturgische Paramente bzw. Innenausstattungs-elemente für die Kirche — die manchmal bedeutende Kunstwerke darstellten — stifteten.

Der Autor ist der Meinung, dass die organisatorischen und die Aktivitätsformen der alten Bruderschaften wertvolle Impulse für die Laien unserer Zeit zu bieten haben, die ihren Ort in der Kirche suchen.

Übersetzt von Juliusz Zychowicz